

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТУ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ І ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ**

Шарошкіна Наталія Геннадіївна

**«Виховна діяльність майбутнього педагога на основі культурологічного
підходу»**

Методичні рекомендації

Київ – 2016

УДК [37:111.6]:378.147:130.2

ББК 74.200:74.58:71

Ш 26

Шарошкіна Н.Г.

Ш 26 *Виховна діяльність майбутнього педагога на основі культурологічного підходу / Шарошкіна Наталія Геннадіївна. – К.: 2016. – 84 с.*

Рецензенти:

Дернова М.Г. – доцент кафедри ІУС КрНУ імені Остроградського, кандидат педагогічних наук.

Машкіна С.В. – провідний науковий співробітник відділу андрагогіки ІПОД НАПН України, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник.

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих Національної академії педагогічних наук України, протокол № 13 від 26 грудня 2016 року.

У методичних рекомендаціях здійснено теоретичний аналіз проблеми «Психолого-педагогічного обґрунтування форм підготовки майбутнього педагога до виховної дії на засадах культурологічного підходу». Охарактеризовано функції культурологічних форм підготовки майбутніх педагогів до виховної діяльності. Обґрунтовано психолого-педагогічні аспекти форм підготовки педагога у культурологічному підході до професійної діяльності. На основі аналізу літератури з педагогіки, яка розкриває особливості виховної роботи з дітьми, здійснено класифікацію форм підготовки майбутніх педагогів до виховної дії.

Для педагогічних працівників середніх загальноосвітніх та професійно-технічних навчальних закладів.

© Шарошкіна Н.Г., 2016

ЗМІСТ

Вступ.....	4
1. Осмислення сучасного виховання в суспільстві: філософський вимір...	5
2. Культурологічна підготовленість майбутнього педагога як основа професіоналізму.....	16
3. Основи гуманістичної позиції майбутнього педагога.....	28
4. Умови формування психологічної культури майбутнього педагога-вихователя.....	36
5. Мотивація професійного самовизначення педагога- вихователя.....	39
6. Класифікація форм виховної роботи.....	49
Висновки.....	77
Література.....	79

ВСТУП

Докорінні зміни в суспільній свідомості та соціальній практиці, що відбулися за останнє десятиліття, визначають подальші перспективи розвитку людини. Багатьох філософів, соціологів, антропологів турбує пошук відповіді на запитання: якою буде людина в майбутньому і які головні детермінанти визначатимуть її становлення та розвиток? Майже всі сходяться на тому, що саме стан системи виховання та освіти зможе дати відповідь на це запитання. І це цілком правильно, позаяк освітянство – головна царина, в якій відбувається процес соціалізації: індивідуалізації суспільного і усупільнення індивідуального. Відбувається процес становлення людини. В умовах процесу формування інформаційного суспільства і глобалізації, що розгортається, освіта і виховання набувають статусу базисного елементу суспільства. Відтак освіта і виховання цілком виправдано стають об'єктом дослідницьких зусиль та інтересу і як процес формування світу загалом і світу людини зокрема, а також як соціальний інститут, успішним функціонуванням якого визначатиметься стратегічний статус окремої країни або співтовариства країн. В умовах, коли нова парадигма суспільного виробництва об'єктивно вибудовується навколо знань і інформації, традиційні функції освіти і виховання значно розширюються і доповнюються такими характеристиками, як інноваційні підходи до теорії та практики соціальних процесів, що є як умовою соціального довголіття, так і адекватної самоактуалізації людини. Тобто сам виховний процес у трансформаційному соціумі набуває нових параметрів, які наразі ще не були і не є адекватно осмислені в науковій соціально-філософській думці.

1. Осмислення сучасного виховання в суспільстві: філософський вимір

Актуальність філософської рефлексії проблем виховання підкреслює духовна криза, яка стала буденним атрибутом сучасного суспільства. Становлення нового глобального інформаційного простору, зміна форм соціальної комунікації, зміщення морально-етичних орієнтирів актуалізують необхідність всебічного обґрунтування нової парадигми виховання як процесу формування людини. Адже, за І.Кантом, “ у вихованні криється велика таємниця удосконалення людської природи, ...завдяки вихованню людська природа буде розвиватися все краще і краще і... їй можна надати такої форми, яка відповідала б ідеалу людяності” [20, 448]. Один з найвпливовіших діячів Просвітництва Жан-Жак Руссо взагалі вбачав у зміні системи освіти та методів виховання шлях подолання суперечностей суспільства. Поряд з ним Клод Адріан Гельвецій зазначав, що саме у вихованні закладений універсальний механізм розв'язання суспільних проблем.

Зауважимо, що на проблему виховання і його роль у формуванні людини звертало увагу багато мислителів різних поколінь та поглядів від епохи Стародавньої Греції до сучасності. Як зазначав у своїх “Листах про виховання” М.В. Шелгунов, “питання про виховання – така ж вічно стара і вічно нова історія, як сонце і любов” [61, 24].

Цікаві та непересічні філософські ідеї стосовно виховання розкриваються у творах Платона, Аристотеля, Конфуція, Т.Гоббса, Дж.Локка, Д.Толанда Р.Декарта, М.Монтеня, Д.Дідро, Ж. Ж.Руссо, К.А. Гельвеція, І.Канта, Г.Гегеля, Я.Коменського, Г.С. Сковороди та ін. У вітчизняній філософській думці XIX ст. проблеми виховання і освіти, пошук

нового морального ідеалу, альтернативні варіанти перебудови суспільства були в центрі уваги таких відомих мислителів, як Т.Н. Грановський, О.І. Герцен, М.Г. Чернишевський, Л.М. Толстой, Ф.М. Достоевський, П.Ф. Каптерев та ін. Історично перший досвід систематичної педагогічної антропології відноситься до середини XIX ст. і пов'язаний він з діяльністю педагогів М.І. Пирогова, К.Д. Ушинського, Г.І. Водовозова та ін. Значний внесок у розвиток філософського розуміння проблеми виховання був зроблений у XX ст. Не можна не згадати теорію виховання, що розроблялася у рідній методології марксизму і системи виховання радянських педагогів-новаторів А.С. Макаренка, В.О. Сухомлинського, Ш.О. Амонашвілі та ін. У західній філософській думці проблему виховання порушували дослідники різних наукових шкіл та напрямів, зокрема, Р.Пітерс, Д.Солтіс, А.Фішер, П.Херст, І.Шеффлер, О.Ф.Большов, Е.Венігер, І.Дерболав, Л.Керн, Дж.Кнеллер, Г.Ноль, В.Флітнер, У.Долл, Д.Ленцен, Дж.Дьюї та інші. Серед вітчизняного доробку, до якого ми схильні відносити праці як українських, так і російських філософів, варто виокремити дослідження К.В. Дрязгунова, Є.Л. Прасолової, Н.Маслової, І.Шваневої, І.З. Цехмістро, Н.Бурбуліса, Д.Шостак, М.В. Богуславського, Л.І. Новікової, Н.Л. Селіванової, В.П. Андрущенко, С.Ф. Клепка, В.С. Лутая, М.В. Култаєвої, І.Д. Бежа, Т.Д. Дем'янюка, А.Й. Капської, І.В. Мартинюка.

Застосовуючи поняття “метаморфози” до дослідження проблем виховання, виходимо з того, що подібно до того, як у світі природи відбуваються глибокі перетворення живого організму в цілому або його окремих органів, так і в соціумі реалізуються та здійснюються різноманітні комбінації його перетворення в якісно новий стан або створюються умови для появи окремих стійких утворень, що свідчать про кардинальні зміни

економічного, соціально-політичного і духовного життя. Метаморфози притаманні і суспільній свідомості, особливо в період трансформаційних процесів. Метаморфози можуть охоплювати як виховання в цілому, так і окремі його фрагменти, сегменти, *форми*, види і механізми реалізації і здійснення. Без сумніву, сучасні метаморфози виховання з'являються і виникають не самі собою, а при цілком визначених умовах, що створюються задовго до того, як вони оформляться в певну цілісність, що набувають потому характеру домінації в процесі формування (соціалізації) людини.

Методологічне різноголосся дослідників з приводу того, що є виховання в принципі, переходить у різноголосся із приводу того, як воно здійснюється. І це різноголосся є цілком нормальною для науки ситуацією. Нам видається плідною позиція, що розвивається в рамках ідеї соціального конструювання реальності, *де виховання і соціалізація розглядаються як соціальне конструювання..* Адже, як справедливо зазначала у своєму дослідженні З.С. Серафимова, “теорія діяльності як загальна теорія соціально-історичного процесу містить принципове розв'язання проблеми соціалізації. Вона розкриває принциповий механізм соціального виробництва людини не як людини взагалі, а в специфічній суспільно-історичній визначеності структур її діяльності” [51, 66]. Питання про діяльнісний підхід, про активну участь того, кого виховують у процесі виховання, про його самотворення, про свідоме і цілеспрямоване виховання критичного мислення, про активне, моральне удосконалення, повинне стати стрижнем сучасної системи виховання. Загальне бачення процесу виховання можна досить коректно репрезентувати в філософських категоріях Гегеля: процес виховання є перетворення “речі в собі” на “рід для себе”. Людина в становищі “рід для себе” знаходиться в нерозвиненому стані. Людина в

дійсності, “річ для себе” – це вже розвинута особистість, що пройшла процес соціалізації, особистість, що активно діє, особистість, спроможна до самостійного існування.

Необхідно зазначити, що дуже часто дослідники схильні ототожнювати поняття “виховання” з поняттям “соціалізація”. Це, з одного боку, зумовлено тим, що у вітчизняній та зарубіжній філософській, соціологічній та педагогічній літературі ще й досі немає загальновизнаного підходу до визначення виховання. З іншого ж боку, результатом як виховання, так і соціалізації є формування людини, особистості. Приводом до таких міркувань є, зокрема, позиція французької соціологічної школи, яка обстоює розуміння соціалізації як “олюднення” під впливом виховання (Е.Дюркгейм). З іншого боку, професор Колумбійського університету Джон Дьюї розумів *виховання як метод соціалізації, змістом якого є формування громадянина, члена суспільства*. Прагматичні погляди Джона Дьюї знайшли своє відображення в його відомій ідеї, що *зміст і форми виховання завжди відповідають запитам конкретного суспільства, є відображенням соціальних уявлень про роль і функції громадянина*.

Соціалізацію, сутність якої полягає в *адаптації людини в суспільстві* та засвоєнні людиною актуально суцільних соціальних і культурних надбань, на нашу думку, слід поділяти на спрямовану (планомірну) та стихійну. У цьому сенсі особливо зазначимо, що виховання як відносно соціально контрольована соціалізація відрізняється від стихійної соціалізації тим, що в його основі лежить соціальна дія, яку М.Вебер визначав як спрямоване розв'язання проблем, свідомо зорієнтоване на відповідну поведінку партнерів і таке, що передбачає суб'єктивне осмислення можливих варіантів поведінки людей, з якими людина вступає у взаємодію. Воно ж передбачає наявність

цілком визначених та усталених ідеалів виховання (моральних, політичних, художніх тощо). На відміну від *соціалізації* – процесу безперервного, виховання – процес здійснюється в визначених інституційних формах, тобто обмежений місцем і часом. *Виховання* має багато значень та визначень, його розглядають як суспільне явище, діяльність, процес, цінність, систему, вплив, взаємодію і т.д. Його можна розглядати як у широкому соціальному змісті (соціалізацію), так і вузько-педагогічному (власне виховна робота). Крім того, за змістом дослідники зазвичай виокремлюють духовне, трудове і фізичне виховання, морально-етичне, естетичне, правове, статеве, екологічне, патріотичне виховання, громадянське і т.д. *За інституційною ознакою можна виокремити сімейне, шкільне, релігійне, соціальне виховання.*

Соціальні інститути, які найбільш активно беруть участь у процесі виховання – це передусім сім'я і соціальна група, потім школа, держава, церква. Роль і місце останніх може варіюватися залежно від історичних факторів, типу суспільства в цілому (закрите–відкрите) і парадигми його розвитку, рівня соціально-економічного і технічного розвитку, типу культури, міри включеності конкретного суспільства у світове співтовариство. Саме *трансформації зазначених соціальних інститутів у період суспільних та економічних змін можуть визначати характер метаморфоз, які виникають у вихованні.*

Для характеристики сучасної системи виховання, на нашу думку, можна використовувати такі визначення, як розірвана, знівельована, деформована та така, що втратила цілісність. Одну з причин цього ми вбачаємо в тому, що майже на всьому пострадянському просторі й в Україні зокрема відбулася *різка зміна парадигми освітньої політики. До прикладу, в нашій державі спочатку відбулася реформа середньої освіти, а згодом – змін*

почала зазнавати і вища школа. Впровадження положень Болонської системи в системі вищої освіти в Україні, з одного боку, передбачає забезпечення якості освіти, з іншого – не пропонує цілісної системи виховання. Хоча справедливо буде зауважити, що декларування того, якою повинна бути сучасна людина як продукт виховання, в концепціях реформування освіти є. При цьому нинішні реформатори покладають надії на те, що формування та розвиток людини здійснюватиметься саме через систему освіти, проголошуючи, що перед освітою XXI ст. постала низка історичних викликів, зокрема: “Потреба забезпечити оптимальний баланс між локальним та глобальним з тим, щоб людина, формуючись як патріот своєї країни, усвідомлювала реалії глобалізованого світу, була здатною жити і діяти в цьому світі, нести частку відповідальності за нього, бути, по суті, не тільки громадянином країни, а й громадянином світу... Необхідність сформулювати на загальносуспільному й індивідуальному рівнях розуміння людини як найвищої цінності... Необхідність виробити у людини здатність до свідомого і ефективного функціонування в умовах небувалого ускладнення відносин у глобалізованому інформаційному суспільстві...” [36, 343–344]. Парадокс сучасної освітньо-виховної політики держави полягає в тому, що, проголошуючи вищевказані завдання стосовно розвитку людини, взагалі або ж практично не створюються умови для їх вирішення, а, навпаки, відбувається нівелювання принципів гуманізації освітньо-виховного процесу. На такий висновок наштовхує скорочення гуманітарної складової при підготовці фахівців у вищій школі. А саме такі дисципліни, як філософія, психологія, соціологія, релігієзнавство, етика, естетика та ін. покликані долучати людину до загальнолюдських цінностей та ідеалів.

Ми поділяємо міркування та побоювання подібні до тих, що їх висловлює російська дослідниця Т.В. Сохраняєва, яка стверджує, що “з погляду сучасних вимог *головним недоліком існуючої системи освіти*, в основу якої покладена новоєвропейська освітня модель, є її предметно-дисциплінарна форма, зміст якої зорієнтований на досягнення прагматичного, “вимірюваного” результату і на формування конкретних знань, що дуже часто мають характер технологічних інструкцій... Важливим ефектом функціонування новоєвропейської освітньої системи визнається формування “людини знаючої”, здатної успішно опанувати оточуючий світ і бути надійним елементом суспільного виробництва” [52, 445]. Додамо, що діяльність кожного вищого навчального закладу як соціального організму в сучасних умовах трансформувалася, пріоритетними стали процеси самоорганізації, зв’язку стихійної адаптації до обставин, що склалися. Експерти вважають, що якщо в 1980 х роках співвідношення між вихованням і навчанням (у кількісному зіставленні) було на рівні 30–40% до 60–70%, то в нинішніх умовах ці пропорції стали відповідно – 10 до 90% [52, 107].

Якщо брати до уваги систему виховання, яка склалася в СРСР, то її можна охарактеризувати як цілісну, універсальну і всеосяжну. Річ у тім, що колишня радянська система освіти, поряд з потужною системою навчання людини, включала в себе комплексну систему її виховання. Така система виховання містила в собі необхідну ідеологічну складову, яка відповідала духу того часу та була адекватною суспільному устрою. Скільки б науковці “нового типу” не говорили про те, що радянська система виховання була спрямована на формування “людини-гвинтика”, беззаперечним є той факт, що вона була, по суті, зорієнтована на продукування та трансляцію певного “набору” цінностей, які відповідали принципам дійсного гуманізму.

Сьогодні, коли ми спостерігаємо нові соціальні реалії: ринок, бізнес-середовище, розвиток центрів економічної та соціальної влади тощо – в суспільстві встановлюється видозмінений набір причинних взаємозв'язків. У радянський період “педагогіка заходів” була покликана “займати” людей вихованням, щоб канонізувати їх соціально-людську активність. Така “педагогіка заходів” сповна забезпечувалася з боку держави, фінансувалася нею. Людина справді мала всі передумови для того, щоб стати всебічно, і при цьому – гармонійно розвиненою особистістю як духовно, так і фізично. А це було пов'язано, зокрема, з загальною доступністю спортивних гуртків, мистецьких заходів, літературної спадщини і т.п., що на даний час дедалі більше набуває ознак належності до так званої еліти. В нинішніх умовах люди змушені самотійно шукати і знаходити “зайнятість”, що зумовлює нові форми виховних впливів і самовиховання. У таких умовах соціальна активність особистості може набувати форм соціального активізму. Природа такої метаморфози, пояснена Б.В. Новіковим, який справедливо стверджує: “На противагу соціальній активності (особистості, колективу, класу тощо), соціальній активності, що збігається за своїм вектором з магістральним напрямом об'єктивного ходу історичного поступу в його необхідності, буржуазний активізм як перетворена форма соціальної активності є виразом дієвих спроб по перешкоді розвитку даного процесу... Буржуазний активізм є активністю суто формальною, такою, що вона розгортається в діапазоні репродуктивних, а не продуктивних, свободотворчих процесів” [37, 164]. Тобто соціальний активізм – це “запорука” того, що людина виховується з тією метою, щоб відтворювати, а не творити. А відтворювати сучасній людині доводиться вельми низькопробні культурні зразки, свідомо знівельовані цінності, – словом, все те, що пропонує та нав'язує масова

культура через ЗМІ, рекламу і т.д. У цьому багато в чому можна погодитися з автором книги “Антипедагогика. Очерки к упразднению образования” (1975 р.) Е.Браунмюлем, який стверджує, що гуманізм з великого життєствердного проекту епохи Нового часу перетворився в не більш ніж фасадне ідеологічне гасло, яким прикриваються маніпулятивні технології влади і перетворюють будь-який виховний та освітній процес у “промивання мізків і душі людини”, жорстке дресирування, що має на меті підкорення, панування і маніпуляцію людиною. Виховання активної особистості означає одночасно виховання свідомої, критичної, моральної, повноцінної і усебічно розвиненої особистості. Тільки така особистість може боротися з прийомами маніпуляторів.

Продовжуючи думку, зазначимо, *що масова культура є одним з головних чинників виховання сучасної людини.* Саме основні компоненти масової культури формують людину “нового типу”. Людина в епоху мас-медіа набуває рис “людини-споживача”. Міфологізація реальності масовою культурою є одним з механізмів управління, часто – відвертого маніпулювання, масовою свідомістю, не здатною до самостійного, реалістичного наукового осягнення світу. В сучасному суспільстві, що динамічно розвивається, суспільстві з істотним рівнем соціальної стратифікації і втраченими або неефективними традиційними способами самоідентифікації, масова культура стає механізмом виховання в широкому сенсі і починає перебирати на себе виконання ціннісно-орієнтаційні функції, що реалізуються, зокрема, через соціально, а, скоріше, медійно, схвалене споживання. Існуюча в багатоманітті варіантів, ця культура фактично відображає смакову і естетичну диференціацію потреб, а також складну суспільну ієрархію, і через споживання нав’язує та стверджує ці відносини.

Відносини утилітаризму та консюмеризму. Нічого поганого немає в споживанні. А от споживацтво – фактор розлюднення людини.

Сучасна система виховання дотримується напряму формування людини як індивідуаліста, ніж як індивідуальності. Такі умови і такі цілі ставить нинішнє ринкове суспільство, яке вимагає виховання у людини прагматизму, раціоналістичності, утилітаризму. На думку учасника круглого столу з проблем виховання В.П. Плосконосова, “вітчизняні ЗМІ формують образ члена суспільства, що живе рефлексами жорсткого індивідуалізму, цинічного прагматика” [25, 90]. Глобалізація, яка є парадигмою нинішнього суспільного життя, несе в собі вектор примусової (хоча і не завжди усвідомлюваної) уніфікації, руйнування самотності й плідного плюралізму життєвих форм. Це часто здійснюється у виховних практиках: і через глобальну комп'ютерну мережу, і через експансію західної культури (домінування продукції Голівуду на екранах, кризи театрального мистецтва, занепад “Галактики Гутенберга”(Маршалл Маклюєн)* тощо), і гегемонію економіко-центризму в соціальному світогляді й у суспільній практиці.

Саме тому одним з найважливіших елементів виховання людини є її моральне виховання. Саме воно в сучасному суспільстві було піддане найбільш істотним метаморфозним перетворенням (деформаціям). *Ринкові реалії викликали до життя нові моральні цінності, які багато в чому, , далекі від принципів дійсного гуманізму. Сучасна провідна українська наукова та політична спільнота, в особі В.Андрущенка, А.Гуржія, С.Довгого, В.Кременя, В.Кушерця, В.Огнев'юка, В.Скотного, А.Толстоухова та ін., сама визнає те, що трансформація суспільної системи змінила моральне підґрунтя, що призвело до втрати почуття людської цілісності, нівелювання загальнолюдського, виникнення моральних парадоксів, моральної кризи.*

Зокрема, йдеться про те, що “нашу суспільну атмосферу нині визначають дискомфортні моральні вартості, зумовлені миттєвими настроями, прагненнями людини захиститися від несприятливих обставин, вижити, зберегти своє “Я” у світі постійних змін. Немовби тікаючи від потрясінь, людина втратила зв'язок часів, припинила думати про вічне, випустила зі своїх рук стрижень єдності людської цивілізації” [36, 566]. Те, що було аморальним два десятиліття тому, сьогодні подається якщо не як моральний ідеал, то хоч не вважається за девіацію. Сучасна молодь дедалі частіше виховується на специфічній моралі, побудованій за принципом: “Гроші вирішують усе”.

Як висновок зазначимо, що криза сучасної системи виховання є лише частиною глобальної кризи, зумовленої, зокрема, саме вузько прагматичними установками, орієнтацією на утилітарні та індивідуалістичні цінності. Наслідком цього є не тільки фрагментарність бачення реальності. Людина в подібних умовах неспроможна охопити комплексність проблем, зв'язки і взаємодії між речами, що знаходяться для нашої сегментованої свідомості в різних просторах (сферах).

У сучасних умовах несприятливого впливу економічних і соціальних факторів саме виховання, базоване на позиції дійсного гуманізму постає засадничою основою перспективних соціальних змін. У зв'язку з цим повинна формуватися новітня світоглядна концепція, згідно з якою особистість постає пріоритетною, з її унікальними інтересами, цінностями, здатністю до самовдосконалення, саморозвитку, самоактуалізації, самоосвіти впродовж життя, творчої діяльності.

Кризовий стан суспільства викликає до життя нові елементи педагогічної свідомості, що нагально зумовлює нарощення подальших зусиль

у дослідженні проблем виховання. Ці нові елементи педагогічної свідомості несуть у собі тенденції поєднання виховання, освіти з суспільною необхідністю, державою, культурою; єднання знань з моральністю, духовністю; єднання процесів виховання і освіти тощо. Поза цими процесами *педагогічна культура* повинна виробити нові цілі виховання, нові форми і методи їх досягнення, що їх так потребує сучасне суспільство, і які є умовами виходу з кризи.

**«Мета «Галактики Гутенберга» - простежити, яким чином спочатку фонетичний алфавіт, а потім книгодрукування змінили форми досвіду, світогляду і самовираження».*

2. Культурологічна підготовленість майбутнього педагога як основа професіоналізму

У нинішніх умовах до особистості вчителя висуваються підвищені вимоги щодо професійних і особистісних якостей. Його статус і роль як *професіонала і культуротворчої особистості* визначаються *культурологічною підготовленістю*.

Сьогодні здійснюються численні спроби теоретично виявити особливості взаємозв'язку культури, освіти і соціуму. Перспектива розвитку гуманітарної науки XXI ст. пов'язана із вирішенням завдання оцінки значення культури у процесі реалізації освітнього плану людства. Тим самим культура організовує соціум і підтримує його розвиток своїми ідеалами. У результаті постає можливість сформулювати закон соціально-культурної рефлексії: культура формує соціум, а соціум у відповідь забезпечує культурі можливість саморуху і саморозвитку. Відношення між системою культури і

системою соціуму будується через систему освіти. Дослідженням механізмів та закономірностей функціонування цього процесу являють собою предмет педагогічної культурології. Рівні педагогічної культурології: на рівні фундаментальних завдань – це обґрунтування освіти як феномену культури, виявлення морфології освітньої сфери як підсистеми культури; на рівні антропологічних завдань – виявлення еволюції людського знання у всіх культурно-освітніх середовищах. На рівні прикладних завдань – розробка технології модернізації освітньої сфери у відповідності із закономірностями культурної еволюції і сучасного культурного етапу.

Особистість розвивається шляхом освоєння культури як системи цінностей і водночас стає творцем нових елементів культури, тобто відбувається становлення індивіда як творчої особистості. Тому культурологічний підхід посідає провідне місце в дослідженні проблеми гуманітарного знання, а в галузі педагогічних наук ґрунтується на положеннях А. Дістервега про культуровідповідність виховання; І. Гербарта – про культурну індивідуальність особистості, тобто культура розглядається як природне середовище виховання і розвитку особистості. Культура виступає як мета і засіб, а також як результат виховного процесу. Культуротворча функція виховання знаходить вияв у створенні культури цінностей, головною з яких є особистість.

Український учений І. Зязюн дійшов висновку, що вітчизняній педагогіці потрібні нові акценти та інші шляхи її розвитку. Слід зауважити, що ця ідея була виголошена науковцем не випадково. Він пригадує, що ще зі студентських років у ньому не згасав протест проти нав'язування навчальних програм, особливо з гуманітарних предметів, стереотипів, спрямованих на руйнування власних оцінок і переконань. Перебуваючи в умовах постійної

регламентації власних думок і стилю поведінки, він відчував, що гальмується його спроможність пізнавати нове, оригінальне і використовувати все це для формування власного «я». Так народилася ідея нової культурологічної парадигми у вітчизняній педагогіці.

Зміст культурологічної парадигми І. Зязюна, як правило, репрезентують як поєднання трьох складових:

- наповнення традиційної системи освіти культурологічним змістом;
- формування культури особистості педагога;
- культурологічний характер середовища. [15,18,40]

Світові та українські вчені дійшли висновку, що нинішній етап історії людського суспільства, на жаль, характеризується тим, що культура опинилася перед викликами сучасної цивілізації. Техногенна цивілізація, сягнувши вражаючих вершин в науці і техніці, породила глобальні кризи, що поставили під загрозу саме існування людства. Вона зробила людство смертним, створивши зброю масового знищення, призвела до наростання екологічної кризи, до реальної можливості руйнування біогенетичної основи людської життєдіяльності, вона ж забезпечила значне відставання розвитку людських емоцій від розумового розвитку. За таких умов панування традиційної парадигми освіти, зорієнтованої лише на отримання знань, стає неможливим. *Традиційні освіта та виховання базувалася на таких основних принципах:*

- *ідеологізація та регламентація наукового ядра знань;*
- *академічний класно-урочний характер накопичення знань та оволодіння ними;*
- *недиференційований підхід до особистості учня, студента;*
- *відсутність стимулів до розвитку творчості та ініціативи;*

- неможливість висловити свою думку з того чи іншого питання;
- авторитарний стиль взаємин вчителів та учнів, викладачів і студентів. [45]

Аналізуючи кризу традиційної радянської освіти, відомий російський культуролог В. Розанов писав, що було порушено три найважливіші принципи освіти: індивідуальності, цілісності та культуровідповідності.

Отже, виділення педагогічної культури, однієї з найважливіших складових суспільства, зумовлене специфікою педагогічної діяльності викладача, вчителя, спрямованої на формування особистості, здатної у майбутньому відтворювати і збагачувати культуру суспільства.

Нині професіоналізм учителя визначається його культурологічною підготовленістю, передбачає різнобічний особистісний розвиток, формування гуманістичної педагогічної позиції на основі єдності фахової, суспільно-економічної та культурологічної підготовки. Тож майбутній педагог має стати не лише реципієнтом культурних цінностей, а й дослідником культурно-освітніх процесів на основі системи відповідних культурологічних знань та умінь, визначених гуманістичними аксіологічними орієнтаціями, а найважливіше, – творцем культуротворчого навчального та виховного середовища у школі. Узагальнюючи погляди науковців на сутність і призначення освіти, можна дійти висновку, що сучасна педагогіка принципово змінює свої методологічні основи на користь філософії культури та філософії людини. Одним із нагальних завдань викладача у педагогічному виші має стати вироблення у студентів органічної потреби безперервного культурного самовдосконалення та усвідомлення важливості розуміння культурних процесів для їх майбутньої професійної діяльності, яка полягає у формуванні особистості. [3]

Культурологічна підготовка майбутніх учителів буде ефективною за таких педагогічних умов:

- забезпечення позитивної мотивації майбутніх учителів до культурологічної підготовки та відповідної рефлексивної позиції стосовно її удосконалення;

- опанування майбутніми вчителями сукупністю культурологічних знань та набуття ними культурологічних вмінь та досвіду їх практичного застосування;

- залучення майбутніх учителів до активної культурологічної діяльності.

В основі будь-якої діяльності людини лежать певні мотиви. Мотив (франц. *motif*, від лат. *moveo* — рухаю) — спонукальна причина дій і вчинків людини. Психолог С.Л. Рубінштейн підкреслював: " Мотив як спонукач — це джерело дій, що їх породжує. Мотив як усвідомлене спонукання до певних дій, власне, і формується в міру того, як людина враховує, оцінює, зважає обставини, в яких вона перебуває, і усвідомлює мету, яка перед нею стоїть; із ставлення до них і народжується мотив у його конкретній змістовності, яка необхідна для реальної життєвої дії". В основі мотиваційної діяльності людини лежать її потреби. Вони можуть бути різного характеру — фізіологічні, соціальні, матеріальні та ін.[47]

Мотиви не виникають самі по собі. Мотиви дій людини природно пов'язані з метою, оскільки вона є спонукою її досягнення. Завдання педагога полягає в тому, щоб створити у кожному потребу подолання суперечностей.

Названі А. Маслоу потреби тією чи іншою мірою наявні у життєдіяльності кожної людини. Не варто квапитися із задоволенням усіх потреб або більшості з них. Якщо зникають потреби, зникають і мотиви.

Особистість послаблює свою діяльність, гальмується процес фізичного, психічного і соціального розвитку. У кінцевому підсумку припиняється поступальний рух. Мудрість педагогів (батьків, учителів-вихователів, викладачів вищої школи та ін.) має виявлятися в тому, щоб, аналізуючи процес діяльності й розвитку конкретної особистості, висувати нові завдання, розвивати дієві мотиви, стимулюючи тим самим вихованців до активної діяльності. А.С. Макаренко називав таку дію процесом проектування перспективних ліній. Основним завданням, писав А.С. Макаренко, є створення методу універсального виховного впливу, який, будучи загальним і єдиним, водночас надає можливості кожній окремій особистості відповідно до своїх нахилів розвивати власні здібності, зберігати індивідуальність [28, с. 76]. Аналіз педагогічної спадщини А.С. Макаренка дає змогу стверджувати, що методом, який об'єднав навколо себе всі інші в аспекті організації й управління діяльністю колективу, є метод перспективних ліній. Справедливо вважаючи основним законом життєдіяльності безперервний рух уперед, розвиток, прогрес, педагог зрозумів, що об'єднати окремих людей в одне ціле можуть лише спільна мета й спільна діяльність для того, щоб наступний день був кращим за попередній. Він зазначав: людина не може жити у світі, якщо в неї немає жодних радісних очікувань. “Вибудувати перспективи, сформувати образи дня прийдешнього, образи радісні, щасливі, які підносять людину і наповнюють радістю день сьогоднішній – ось шлях виховання особистості” [41, с. 23]. Отже, перспективою має бути мета, “завтрашня радість”, що є істинним стимулом у житті людини, рушійною силою її діяльності й розвитку, і, відповідно, діяльності та розвитку колективу. За визначенням А.С. Макаренка, перспективи як значущі завдання, цілі можуть бути близькими, середніми і віддаленими й мають охоплювати всі сфери

життєдіяльності [27]. Так, близькі перспективи розраховані на незначний проміжок часу й дають змогу кожен новий день наповнити успіхом, радістю, задоволенням у різних видах діяльності – навчальній, практичній, трудовій, побутовій, дозвіллевій, творчій. Це може бути організація гуртків, виступу самодіяльності, проведення концерту чи змагання, випуск стінгазети, конкретні дії для благоустрою класу чи закладу, різноманітні трудові справи, які потребують спільних зусиль для їх реалізації й дають змогу перебувати в постійному розвитку й русі, не залишаючи місця для негативних проявів і безцільного витрачання часу. Середніми перспективами є колективні події, дещо віддалені в часі і вищого суспільного значення, до яких має готуватися заздалегідь увесь колектив (зокрема початок і закінчення навчального року, святкування важливих дат, річниць, участь у масштабному конкурсі). Таких подій, як зазначає педагог, має бути не більше 2–3 на рік, підготовка до них потребує активної довготривалої діяльності всього колективу. Віддаленою перспективою має бути серйозна і висока мета, яка завжди є перед вихованцями й пов'язана з їх майбутнім, майбутнім закладу і країни в цілому (самовизначення, вибір професії та життєвого шляху, розвиток власних здібностей і талантів, пошук способів самореалізації на користь суспільства, конкретна діяльність для розвитку закладу та його процвітання та ін.).

Наведена система перспективних ліній, таким чином, є одним з основних засобів організації та згуртування колективу. Їх запровадження потребує спільної творчої діяльності всього колективу, під час якої відбувається спілкування, обмін думками і пропозиціями, спільне планування, обговорення задумів, розгляд різних варіантів досягнення мети, пошук кращого рішення й створення загального проекту, знаходження шляхів реалізації задуманого, його колективне втілення, а також спільна

рефлексія набутого досвіду й визначення подальших перспектив. Під час такої діяльності навіть найменші члени колективу відчують власну значущість і потрібність, здійснюючи внесок у спільну справу.[27]

Культурологічна підготовка майбутніх учителів буде ефективною за таких педагогічних умов:

- *забезпечення позитивної мотивації майбутніх учителів до культурологічної підготовки та відповідної рефлексивної позиції стосовно її удосконалення;*
- *опанування майбутніми вчителями сукупністю культурологічних знань та набуття ними культурологічних вмінь та досвіду їх практичного застосування;*
- *залучення майбутніх учителів до активної культурологічної діяльності.*

Реалізація цих умов, на наш погляд, має забезпечити якісну культурологічну підготовку майбутніх учителів в умовах освітнього процесу університету. Значущість першої педагогічної умови зумовлена фундаментальними психолого-педагогічними висновками про те, що позитивна мотивація сприяє мобілізації всіх психічних процесів індивіда, підвищенню пізнавальної морально-вольової активності, розкриваючи потенційні можливості особистості та узгоджуючись з її потребами, інтересами й переконаннями.

Для створення позитивної мотивації у системі виховної роботи університетів необхідно передбачити систему відповідних заходів, спрямованих на ефективність культурологічної підготовки таким чином, щоб їх зміст, форми і методи сприяли усвідомленню майбутніми вчителями необхідності, значущості та цінності оволодіння культурологічними

знаннями та вміннями для майбутньої професійно-культурологічної діяльності. Теоретично обґрунтовуючи означену педагогічну умову ми зупинились, перш за все, на трактуванні мотивації психологами (Б. Ананьєв, Л. Божович, О. Леонт'єв, А. Маслоу, С. Рубінштейн, П. Якобсона і інші), які розглядають її як складну, багаторівневу, неоднорідну систему збудників, що вміщують в собі потреби, мотиви, інтереси, ідеали, емоції, норми, цінності тощо.[48]

Мотив як усвідомлене стимулювання майбутніх учителів до професійно педагогічної діяльності культурологічного спрямування формується в міру того, як майбутній вчитель оцінює, усвідомлює та зважає спрямованість навчально-виховного процесу університету, вбачаючи перед собою мету, яка перед ним поставлена. Неперевершене значення при цьому має оцінка діяльності через те, що саме вона зумовлює виникнення позитивної або негативної мотивації [49].

Отже, забезпечення позитивної мотивації майбутніх учителів до культурологічної підготовки має бути спрямовано на подолання протиріч і негативних стереотипів щодо культурологічної діяльності, формування внутрішньої мотивації до оволодіння культурологічними знаннями та вміннями, пізнавального інтересу як провідного мотиву культурологічної підготовки, бо саме інтерес-це найбільший стимул для набуття знань, розвитку пізнавальної діяльності та усвідомлення значущості рефлексивної позиції в особистісно- професійному удосконаленні. До науково-теоретичних відносяться знання про сутність та структуру культурологічної підготовки і від рівня засвоєння яких залежить успішне вирішення культурологічних проблем у майбутній професійно-педагогічній діяльності; усвідомлення соціальної значущості означеної підготовки, сприйняття вимог педагогічної

професії та усвідомлення пред'явлення їх до власної особистості; самовиховання якостей, моделюючих особистість майбутнього вчителя початкової школи. Практичні знання – це знання про форми, методи, засоби, прийоми культурологічної підготовленості, оцінювання їхньої ефективності та важливості для майбутньої професійно-педагогічної діяльності культурологічного спрямування [47].

Ми враховували висновки С. Гончаренка про те, що знання як особлива форма відображення дійсності виражаються в поняттях, судженнях, концепціях, теоріях і мають характеризуватися систематичністю, усвідомленістю та осмисленістю [9].

Досить ефективним, як свідчить практика, є органічне включення культурологічної проблематики у зміст циклів гуманітарних, фундаментальних, професійно орієнтованих дисциплін, або введення спеціальних курсів чи практикумів, що й було зроблено нами у подальшому проведенні формувального етапу дослідно-експериментальної роботи. У світлі досліджуваної нами проблеми якісним показником пізнання є глибина філософських, загальнонаукових і спеціальних знань. У контексті культурологічної підготовки майбутнього вчителя це означає постійний пошук нової культурологічної інформації, розробку новітніх методів презентації та активізації культурологічного матеріалу з метою донесення краси світу, створеною за багатовікову історію, до серця кожного вихованця і втілення її у культуру особистості і моральні відносини між людьми. Отже, усвідомлення, осмислення та опанування майбутніми вчителями системою знань щодо культурологічної підготовки та набуття ними вмінь їх практичного застосування в контексті вимог до професійно-педагогічної діяльності вчителя початкової школи та особистісних якостей, мають, на наш

погляд, забезпечити ефективність культурологічної підготовки майбутніх фахівців. Актуалізація третьої умови зумовлена фундаментальними психолого-педагогічними положеннями про те, що тільки діяльність є універсальною формою функціонування особистості (В. Давидов, О. Леонтьєв), сприяючи актуалізації культурологічних знань, які стають критеріальними для усвідомлення практичної професійно-педагогічної діяльності в культурологічному аспекті. Як свідчить практика, залучення студентів до культурологічної діяльності за допомогою доцільного добору та поєднання традиційних та інноваційних методів і форм, стимулюють їхню активність до усвідомлення та оволодіння структурними компонентами культурологічної підготовки, сприяючи формуванню культурологічних умінь й розвитку особистісних якостей [34]. Згідно з культурологічним підходом професійно-педагогічна підготовка має сприяти створенню оптимальних умов засвоєння загальнолюдської і національної культури, усвідомленню і самореалізації особистістю власних культурних потреб, інтересів і здібностей. Навчально-виховний процес має стати культурно-освітнім, спрямованим на культурний розвиток особистості, набуття нею досвіду культурної поведінки, надання їй педагогічної допомоги та підтримки в культурній самоідентифікації та самореалізації культуротворчого потенціалу [48].

Підбір і використання методів, адекватних цілям культурологічної підготовки, засвідчило, що педагогічно доцільними є методи формування свідомості особистості: бесіда, диспут, приклад, розповідь; методи організації діяльності та формування суспільної поведінки особистості:

- вправи, навчально-виховні ситуації, приклад;

- методи контролю та самоконтролю, найбільш дієвими з яких є методи самовиховання.

Означені методи, впливаючи на свідомість, почуття, волю особистості, сприяють стимулюванню процесу культурологічної підготовки майбутніх учителів.

Важливого значення для застосування культурологічних знань та вмінь у системі професійної підготовки фахівців набувають:

- комунікативний тренінг,
- «мозковий штурм»,
- розширення культурологічного лексичного запасу майбутнього вчителя за рахунок уведення слів і виразів, що розкривають структурні компоненти культурологічної підготовки,
- написання творів-аналізів за підсумками педагогічної практики;
- використання аудіо-, відеоматеріалів, інтернет-технологій та ін. [8].

Ефективність цілеспрямованої виховної роботи неможлива без урахування системи принципів – вимог до означеного процесу, виконання яких сприяє культурологічній підготовці майбутніх учителів, їх саморозвитку та самовдосконаленню. У контексті досліджуваної проблеми до принципів – вимог, що зумовлюються встановленими наукою закономірностями, ми визначили такі:

- *гуманізацію виховного процесу,* - *цілісності,* - *неперервності,* - *комплексності,- інтеграції,* - *активної комунікації,* -*органічного поєднання особистісного та діяльнісного підходів.*

Так, орієнтація виключно на особистісний піхід нерідко залишає поза увагою нормативні елементи діяльності та зниження якості обов'язкових культурологічних знань, умінь і навичок. Домінування діяльнісного підходу

нерідко призводить до того, що індивідуальні можливості студентів залишаються поза увагою, вони звикають працювати формально, у рамках жорстко окреслених вимог не виявляючи креативності та ініціативи [50]. Тільки за єдності обох підходів майбутній учитель зможе самореалізуватися у професійно-педагогічній діяльності.

3. Основи гуманістичної позиції майбутнього педагога

Радикальне підвищення професіоналізму у поєднанні із загальною культурою передбачає різнобічний особистісний розвиток, формування *гуманістичної педагогічної позиції* на основі єдності професійної, суспільно-економічної і культурологічної підготовки.

Насамперед слід розкрити суть поняття. Гуманізм – це - світогляд, у центрі якого найвищою цінністю і мірилом всього є людина, пріоритетним є:

- почуття любові до людей і окремої особи,
- глибока повага до людської гідності,
- позитивне сприйняття індивідуальних особливостей іншої людини,
- визнання її прав і свобод, бажання співчувати та допомагати іншому.

Гуманізація - впровадження у взаємодію людей принципів гуманізму, формування і розвиток у стосунках між людьми гуманістичних почуттів, намагання робити добро й піклуватися про благо людей. В основі гуманізації лежить істина, за якою людина, вища незаперечна цінність, альфа і омега суспільного прогресу, його умова, сенс, рушійна сила і, певно, результат [55]

Метою гуманістичної освіти, є не навчання, виховання та формування особистості як такі, а допомога, підтримка, захист особистості, розвиток

людини в людині, становлення самобутньої особистості, здатної до самореалізації, самовиховання, саморозвитку.

Необхідність впровадження гуманної освіти обумовлена певними об'єктивними причинами.

- По-перше, динамічний розвиток українського суспільства, потребує формування в людині не стільки типового, скільки індивідуального;
- по-друге, специфіка сучасної взаємодії та спілкування з учнями вимагає від педагогів використання нових підходів та методів, які спрямовані на розвиток потенціальних можливостей особи;
- по-третє, школа не може залишатися осторонь демократичних перетворень в державі, а тому гостро потребує гуманізації стосунків дорослих та дітей, демократизації її життєдіяльності.

Відтак, успішне становлення демократичної, цивілізованої держави повністю залежить від успішного розвитку творчості кожної особистості, котра здатна продуктивно реалізувати свій інтелектуально-особистісний потенціал. [2,5]

Середовищем, де відбувається становлення духовно зрілої, вільної особистості, спроможної захищати загальнолюдські цінності, творити цілісний гуманний світ має стати **сучасна школа**. В основі навчально-виховного процесу має бути особистісно-зорієнтований, гуманістичний принцип навчання, виховання та міжособистісних стосунків педагогів і учнів. Педагогічна діяльність вчителя спрямована, в першу чергу, на дитину, формування та розвиток у стосунках між вчителем та учнями гуманістичних засад: любові до людини, глибокої поваги до людської гідності, позитивного сприйняття індивідуальних особливостей іншої людини, визнання її прав і свобод, бажання співчувати та допомагати іншим. Незважаючи на

впровадження у навчально-виховний процес сучасної школи ідей демократизації, гуманітаризації та гуманізації, *система роботи вчителів не забезпечує результативності цього процесу*, а лише обмежується окремими непов'язаними між собою заходами та засобами.

Шлях здобуття цінностей лежить через серце, виховується прикладом, а не повчанням. Діти змінюються, дорослішають, видозмінюється їх психологія, ставлення до дійсності, характер колективного життя. І у зв'язку з цим, *вчителю також необхідно змінювати стиль, форми спілкування з ними.*[54]

На думку Шалви Амонашвілі педагог повинен їх змінювати не тільки тоді, коли до цього спонукає ситуація, а бачити характери своїх вихованців і в даний момент, і в перспективі, потрібно вміти випереджувати події, тобто, вчитель повинен бути «оптимістичним і випереджаючим дорослішання дітей». Він має постійно підвищувати свою педагогічну майстерність, рухатись вперед і, звичайно, вірити в свої сили, зуміти розкрити всі свої можливості, увесь свій талант. . [7]

Нова задача педагога — навчити навчатися впродовж всього життя. Завдання для педагога змінюються. Нова реальність – навчання протягом усього життя від завдання до завдання, від досвіду до досвіду. Педагог здатний навчити вчитися самостійно, самому собі ставити завдання на навчання. Мета вчителя – допомогти особистості розкрити ці потреби, вибрати шлях і сприяти руху цим шляхом. Педагог формує таку картину світу, таку систему цінностей, яка націлює на це. Але пропонує особистості деякі готові інструменти, хоча головне – навчити створювати нові, щоб поставлена задача була вирішена. Ми в одному кроці від епохи, коли масова і персональна освіти будуть побудовані за принципом індивідуальних

траєкторій, персональних програм, які реалізуються з урахуванням особистих мотивів, здібностей і потреб кожної людини на кожному етапі її розвитку.

Ми вже живемо в епоху, коли *освіта впродовж життя (lifelong learning)* стала реальністю, коли *освіта супроводжує людину всюди, від народження до останніх днів*. Нинішня дитина постійно будує багатоканальну комунікацію. Сприймає світ як складну відкриту систему. Знаходиться з ним, з іншими людьми і собою в постійному діалозі. *Діти не стільки беруть інформацію, скільки живуть в її потоці*. Сховатися від цього потоку неможливо. Людям XXI століття потрібні фільтри – щоб відсівати непотрібне, сумнівне і небезпечне. Перевірити почуте, сказане на уроці – не тільки можливо, не тільки важливо, але і дуже цікаво. Тільки це створює освітню мотивацію, сучасна дитина все частіше задається питаннями: *навіщо? заради чого? і чому?* Ми зобов'язані знайти такий образ майбутнього педагога, який надихне дітей, вчителів, батьків, опікунів, партнерів на створення нової реальності.[23]

Можна виокремити принципи, за якими буде побудована робота майбутнього педагога-вихователя:

- Глобальність і ідентичність.
- Вчення протягом життя.
- Різноманіття, варіативність, розвиваюча освіта.
- Школа – центр відкритої освіти та центр місцевої громади.
- Культура співпраці і гідності.
- Пріоритет мотивації над примусом.
- Самостійність школи і свобода вчителя.
- Відкритість школи і залучення батьків як партнерів.

Основна мета майбутнього педагога-вихователя: дати навик розгалуженої взаємодії зі світом, знанням, самим собою, в результаті чого народжується смислова картина світу. Головна умова: орієнтація на особистий інтерес учня і вчителя, на їхні мотиви, дотримання формули: інтерес – трамплін для пізнання.[44; 59]

Від моделі конкурентних відносин (між учнями, класами, віками) ми пропонуємо перейти до моделі кооперації, співпраці. Тобто вибудувати гуманістичну педагогіку навколо спільних дій, націлених на загальний результат, але здійснювати за особистою волею. Важливо не те, наскільки учень підходить для системи і критеріїв, а то, наскільки вони точні і об'ємні. На які сучасні моделі може і повинна орієнтуватися школа? Їх багато, і вони різноманітні.

Школа - лабораторія дослідження життя. У такій школі вчитель не транслятор знань, не контролер-оцінювач, а педагог-дослідник, творець мотивацій для самостійного навчання, головний помічник, старший друг учня.

Педагог – організатор вільної виховної діяльності дітей, основна функція якого - розвиток універсальних навчальних дій та адаптація до життя у суспільстві. Педагог покликаний створити учневі умови для освітнього зростання, для особистісного самовизначення. Піднімаючись сходами віку, він щоразу індивідуально вибирає траєкторію своєї освіти. Учитель допомагає йому в самостійному шляху опанування основ науки і культури. Гуманістична педагогіка визнає людину найвищою цінністю. Тому для педагога головне – затвердити і розвинути гідність особистості, підтримати її права і свободи, розкрити потенціал неповторної

індивідуальності, здібностей і обдарувань кожного і направити це унікальне багатство на благо інших людей і всього суспільства.

Сьогодні завданням вчителя може бути не тільки пряма передача життєвого досвіду і знань нетямущий дитині в готовій упаковці, немов сама дитина через недосвідченість їх здобути не може. Людина з'являється на світ, щоб досліджувати, вивчати, освоювати своє оточення і покращувати світ на підставі отриманого досвіду.

Один з можливих зразків нової педагогіки перегукується з ідеями і принципами STEAM (інтеграції наук навколо технологій, інженерії, художнього мислення, колективної творчості і підприємництва). У новій школі, як в реальному технопарку, дітям цікаво і зручно разом вчитися, відкривати нове і робити це нове доступним іншим. Це – тільки кілька можливих напрямків. Ми їх штучно описали як різні, але в реальній школі всі ці моделі взаємодоповнюють один одного, хоча і виявляються в кожній школі по-різному. Вони єдині в тому, що *ставлять завдання не тільки давати конкретні знання, а й розвивати універсальні навички: вибору, взаємодії, рефлексії, вчать розуміти, що саме, коли і навіщо потрібно самому учневі, де і як купувати необхідну інформацію, як обертати на користь суспільству свій неповторний дар.*

Сьогодні багато вчителів переживають драму: *вони хочуть педагогічної творчості, а насправді перетворилися на тренерів предметної підготовки.* Важливо заново визначити місце вчителя в школі і в житті, запропонувати йому осмислену роль.

Учитель-модератор. Учні повинні навчитися співпраці, вміти висловлювати свою позицію і уважно слухати іншого. Значить, життєво необхідний модератор дискусійного майданчика. Уміння модерувати -

особливе мистецтво; модератор чує кожного, підігриває суперечка питаннями, але не нав'язує занадто жорстко власну інтерпретацію. Він поволі підводить дискутантів до спільних висновків. Ця роль несумісна з авторитарністю, коли педагог виносить остаточні судження про правильне і неправильне.

Учитель-тьютор. Він спирається насамперед на нахили, задатки, здібності дитини, він уміє знаходити те, в чому учень найбільш успішний, і на цьому будує його освітню програму. Спираючись на успіх, такий педагог розвиває дитину і в тих сферах, де він поки слабкий, домагаючись результату не примусом, а захопленістю і успішністю. Учитель - тьютор, навігатор в океані інформації, творець мотивації до освіти. (Тьютор (від англ. tutor — учитель) — особа, що веде індивідуальні або групові заняття із учнями, студентами, репетитор, наставник. В університетах тьютори помічники викладача). [56]

Організатор проектної роботи. Учитель шукає цікаву задачу в навколишньому світі, планує проектну роботу і разом з учнями проводить творче дослідження. Не дає відповіді, а ставить запитання і запускає живий пошук відповідей через шкільний навчальний проект, зближує школу з місцевим співтовариством.

Ігровий педагог. Гра - не просто спосіб добре провести час і навіть не тільки засіб, щоб захопити учнів, - це можливість глибоко, по-справжньому прожити будь-яку тему, проростити в собі знання. Гра породжує ціле віяло ролей: її треба розробляти, вести, виконувати функції персонажів. І в цьому сенсі сучасні ігрові технології - не погроза педагогіці, а ще одна можливість для розвитку дитини.

Учитель-предметник. Він – високий професіонал, який розуміє особливості вікового розвитку дитини і чудово орієнтується у своїй предметній області.

У реальності вчитель використовує всі ці ролі в різних ситуаціях і в різній мірі. І не потрібно побоюватися віртуального простору. При гуманістичному підході машині залишиться машинне, а людині – людське. Стандартне (рутинне, повторюване) в навчальному процесі може виконувати комп'ютер, а вчитель повинен зосередитися на творчій і міжособистісній взаємодії. Педагогіка співробітництва в ХХІ столітті може бути реалізована і розтиражована тільки із застосуванням *передових технологічних інструментів*. Вони не пригнічують, а, навпаки, посилюють особистісний початок у роботі вчителя; жвавий інтерес до учня, до діалогу – безальтернативна умова.

Ми впевнені, кожен учитель окремо і колектив учителів в цілому зможе безпосередньо спілкуватися з тими учнями, яким цікавий він і які цікавлять його.

Сьогодні педагог не стільки пояснює матеріал і захоплююче доносить до учнів нову інформацію (це за нього з легкістю робить Google), скільки *вміє мотивувати учнів, налагоджувати відносини між ними, організувати освітнє середовище, в якій стає можливим творче дослідження і виховання творчої особистості, яка здатна продуктивно реалізувати свій інтелектуально-особистісний потенціал.*

Педагог зобов'язаний уособлювати людину майбутнього, людину нового складу. Навчаючи і виховуючи, він прилучає дітей до матеріальних і духовних цінностей минулих і сучасних поколінь. *Учитель – посередник між*

дитиною і названими цінностями, тільки через нього діти пізнають дійсність, пізнають людей.

4. Умови формування психологічної культури майбутнього педагога-вихователя.

Одною із головних вимог до особистості майбутнього педагога-вихователя є високий рівень *психологічної культури*, бо сучасний викладач не лише формує професійні знання і вміння у майбутніх фахівців, але й активно впливає на особистість дитини, її життєві компетентності й ціннісні орієнтації. До того ж, психологічна культура є одним із найважливіших системоутворюючих факторів професійної компетентності педагога. Тому проблема психологічної культури особистості майбутнього викладача, вивчення умов і засобів її формування - це на сьогодні досить актуальні і важливі питання.

Психологічну культуру сучасного викладача розуміють як специфічну модель, яка містить у собі професійне соціальне спілкування, взаємодію, високий рівень професійної і моральної мотивації, що забезпечує успішність особистості у професійній діяльності [22, с. 78]. Вона є не стільки характеристикою психолого-педагогічного стану суспільства, скільки *характеристикою особистості самого викладача.*

На думку Н. В. Чепелевої, *психологічна культура педагога* це наявність педагогічного мислення, яке базується на системі теоретичних знань із педагогіки, загальної, вікової та педагогічної психології й виявляється в здатності використовувати ці знання, оперувати ними в практичній діяльності в процесі прийняття рішень за конкретних педагогічних обставин,

під час організації навчально-виховного процесу, в ситуаціях спілкування зі студентами, вміння аналізувати свою поведінку, виявити ті чи інші недоліки в своїй професійній діяльності, констатувати наявність чи відсутність у себе певних, необхідних для викладача якостей [60]. *Саме вміння розуміти інтереси і запити студентів, враховувати їх при виборі засобів впливу, вироблення здатності психологічно грамотно будувати процес спілкування є запорукою ефективної педагогічної виховної діяльності.*

Структура психологічної культури викладача має власні специфічні складові:

когнітивний компонент - це комплекс психологічних знань (для викладачів важливо і знання психології студентства); самопізнання, розуміння інших людей;

афективний компонент - це емоційна лабільність, емоційна стійкість, конструктивна агресія у викладацькій діяльності, які проявляються у спілкуванні;

мотиваційний компонент - це система ціннісних орієнтацій, що полягають в основу професійної діяльності, спрямованість особистості (для викладача понад усе спрямованість на особистість студента);

поведінковий компонент - це комунікативні вміння, здатність до саморегуляції. Саме така структура відображає специфіку професійної педагогічної діяльності викладача. [50]

Сутнісними компонентами психологічної культури викладача виступають педагогічне мислення, педагогічне цілепокладання, педагогічна імпровізація, педагогічна спостережливість, педагогічний оптимізм, педагогічне прогнозування, педагогічна інтуїція, педагогічна фасілітація, педагогічна рефлексія.

Посилаючись на дослідження О. В. Єрсьомкіної [12] та Р. Т. Кокоевої [22], можна запропонувати організаційно-методичні умови, дотримання яких сприятиме успішному протіканню процесу формування психологічної культури викладача:

- *формування психологічної культури в системі безперервної професійної підготовки педагога (довузівської, вузівської й післявузівської);*
- *створення оптимальних психологічних умов (у вищих навчальних закладах, в системі післядипломної освіти) для реалізації особистісної потреби в самопізнанні й пізнанні інших людей, саморозвитку, самовихованні як передумови успішного формування психологічної спрямованості особистості, а на її основі - психологічної культури викладача;*
- *побудова й реалізація індивідуальних програм формування психологічної культури на основі прийняття цінності себе й інших, що передбачає включення її в особистісний контекст і в професійний образ майбутніх педагогів;*
- *формування навичок саморегуляції, рефлексивного аналізу професійної діяльності, навичок ефективної комунікації за допомогою таких психологічних технологій як соціально-психологічний тренінг, тренінг особистісного зростання, імітаційні та рольові ігри;*
- *підвищення психологічної освіченості викладачів шляхом проведення міні-семінарів і «круглих столів»;*
- *створення комплексу діагностичних методик, якими починен користуватися викладач у педагогічних цілях; цей комплекс слугує фундаментом формування психологічної компетентності й психологічної культури викладача;*

- *формування психологічної та практичної готовності педагога до співробітництва* із практичним психологом на основі ціннісних орієнтацій, поглядів, соціально-педагогічних позицій, теоретичної підготовленості до психолого-педагогічного супроводу розвитку студента.[16;32]

Таким чином, *розвинена психологічна культура педагога є одним із важливих факторів успішної професійної діяльності майбутнього викладача.*

Отже, сучасність вимагає трансформації ціннісного змісту підготовки майбутнього вчителя, переорієнтації на продуктивність, а саме: уміння вести проектну, дослідницьку діяльність; *бути не тільки реципієнтом культурних цінностей, а найперше – ретранслятором культурно-освітніх процесів, здійснювати їх культурологічний аналіз на основі системи культурологічних знань і вмінь, детермінованих гуманістичними ціннісними орієнтаціями; створювати культуротворче середовище навчання і виховання.*

5. Мотивація професійного самовизначення педагога- вихователя

Факт вступу у ВУЗ зміцнює віру молодій людині у власні сили і здібності, породжує надію на повнокровне та цікаве життя. Однак, на другому і третьому курсах нерідко виникають запитання стосовно правильності вибору вузу, спеціальності, професії. До кінця третього курсу остаточно вирішується питання стосовно професійного самовизначення. Однак трапляється, що в цей час приймаються рішення в майбутньому уникнути роботи по спеціальності. Часто спостерігаються зрушення настроїв студентів - від захоплення в перші місяці навчання у вузі до скептичного при оцінці вузівського режиму, системи викладання, окремих викладачів і т.п. Досить

часто професійний вибір людини визначають випадкові фактори. Це явище особливо небажане при виборі вузу, оскільки такі помилки дорого обходяться і суспільству, і особистості. Тому профорієнтаційна робота з молодими людьми, які збираються поступити у вуз, надзвичайно важлива та актуальна. [45, с. 336]. Дана робота присвячена проблемі мотивації професійного самовизначення педагога, яка є актуальною на сьогоднішній день, оскільки з переходом до ринкових економічних відносин та появою „комерційних” (платних) студентів постає питання, чим все-таки зумовлений вибір професії вчителя? Чому молодь поступає у педагогічні вузи: тому, що має внутрішню потребу і схильність до педагогічної діяльності, через престиж цієї професії, чи через комерційні інтереси? Мотивацію професійного самовизначення педагога важливо визначити і враховувати її, адже від причини поступлення у педагогічний вуз буде залежати й успішність студента, і його подальше професійне зростання, самоактуалізація вчителя та його учнів. У цій роботі ми дамо визначення понять „мотивація”, „професійне самовизначення”; визначимо мотиви вступу у вуз сучасних студентів; проаналізуємо педагогічну спрямованість і мотивацію професійного самовизначення педагога.

Перш, ніж почати висвітлення проблеми мотивація професійного самовизначення педагога необхідно з'ясувати сутність ключових понять. Мотивація - спонукання, що викликає активність організму і визначає її спрямованість. Термін „мотивація” взятий в широкому смислі, використовується у всіх областях психології, які досліджують причини і механізми цілеспрямованої поведінки людини і тварин. За своїми проявами і функціями в регуляції поведінки мотивуючі фактори можуть бути поділені на три відносно самостійних класи:

- при аналізі питання про те, чому організм взагалі входить в стан активності, аналізуються прояви потреб та інстинктів як джерел активності;
- якщо вивчається питання, на що спрямована активність організму, заради чого зроблено вибір саме цих актів поведінки, а не інших, досліджуються насамперед прояви мотивів як причин, які визначають вибір спрямованості поведінки;
- при вирішенні питання про те, як, яким чином здійснюється регуляція динаміки поведінки, досліджуються прояви емоцій, суб'єктивних переживань (прагнень, бажань) та установок у поведінці суб'єкта. [25, с. 210].

Спрямованість особистості в психології розглядається як утворення, що визначає основний напрям її діяльності, поведінку в конкретних життєвих ситуаціях. [61, с. 6]. Самовизначення особистості - свідомий акт вияву та утвердження власної позиції в проблемних ситуаціях. Особливими формами самовизначення особистості є самовизначення особистості в групі та професійне самовизначення. [25, с. 330]. Професійна спрямованість - складне психологічне явище, яке характеризує психологічну готовність учня до вибору напрямку його майбутньої професійної діяльності. Професійне самовизначення - це вибір із арсеналу професій такої, що найбільше відповідає індивідуальним рисам людини. [61, с. 6]. Професійне самовизначення педагога є важливим, адже вчасне і вірне самовизначення сприятиме професійному розвитку вчителя.

Розглядаючи професійний розвиток як безперервний процес самопроекування особистості вчителя, в ньому можна виділити три головні

стадії, які якісно відрізняються одна від одної рівнем розвитку самосвідомості:

На стадії самовизначення співвіднесення знань про себе відбувається в рамках порівняння „Я” та „іншого” (вчителя, учня, батька). Спершу виділена риса сприймається і розуміється в іншій людині, а згодом переноситься на себе і відбувається свідомий акт вибору, виявлення і утвердження необхідності власних змін і перетворень.

На стадії самовираження співвіднесення знань про себе відбувається в рамках „Я і Я”. Вчитель оперує вже готовими знаннями про себе, в якійсь мірі вже сформованими, отриманими в різний час, в різних ситуаціях. На цій стадії вчитель співвідносить свою поведінку з тією мотивацією, яку реалізує. Оцінюються і самі мотиви з точки зору суспільних і внутрішніх вимог. Головним мотиваційним фактором є прагнення вчителя до якомога повного прояву своїх можливостей.

На стадії самореалізації співвіднесення знань про себе відбувається в рамках „Я і вище Я”. Усвідомлюючи односторонність професійного розвитку особистості, вчитель долає її і тим самим задовольняє потребу у всебічному розвитку, тобто потребу реалізувати власне творче Я. [32, с. 96 - 97].

Для успішного навчання у вузі одного лише сформованого в школі уміння вчитися (та й то нерідко лише під безпосереднім керівництвом вчителя) вже недостатньо. Важливо, щоб студент не просто вмів вчитися самостійно, а спрямовував свою творчу пізнавальну активність на життєве самовизначення й професійне самоствердження. Пізнавальна мотивація, інтерес до професії та її опанування — один із найважливіших факторів успішного навчання студентів. Результати, отримані в деяких дослідженнях із педагогічної психології, дозволяють стверджувати, що висока позитивна мотивація може

відігравати роль компенсаторного фактору за умови недостатньо високого рівня розвитку спеціальних здібностей чи прогалин у необхідних знаннях, уміннях і навичках студента. У зворотному ж напрямку такої компенсаторної залежності не спостерігається. Це означає, що ніякий високий рівень інтелектуальних здібностей студента не може компенсувати низьку його навчальну мотивацію та безпосередньо сприяти успішній навчально-професійній діяльності. Усвідомлення визначального значення мотивації для навчальної діяльності призвело до формулювання принципу мотиваційного забезпечення учбового процесу (О. С. Гребенюк). Багато науковців висловлюють думку про необхідність цілеспрямованого формування в студентів мотивації навчально-професійної діяльності. Разом з тим підкреслюється, що управляти процесом розвитку мотивів навчальної діяльності важче, ніж формувати навчальні дії та операції (А. К. Маркова).

Можемо визначити деякі умови, від яких залежить формування позитивної мотивації учіння:

- усвідомлення ближніх (безпосередніх) і кінцевих (перспективних) цілей виховання;
- усвідомлення теоретичної і практичної значущості знань, що засвоюються;
- емоційна форма викладу наукової інформації;
- нарощування змісту й новизни навчального матеріалу;
- професійна спрямованість навчальної діяльності студентів;
- вибір адекватних навчальних завдань, які породжують інформаційно - пізнавальні суперечності в самій структурі навчальної діяльності студентів;
- підтримання допитливості й „пізнавального" психологічного клімату в студентській академічній групі.

Оскільки „Я-концепція" стосується як сфери особистості, так і мотиваційної сфери індивіда, її внесок у варіацію успішності досить суттєвий. Результати численних досліджень засвідчують, що між успішністю й уявленнями індивіда про свої навчальні здібності існує тісний взаємозв'язок, який зберігається навіть у тому випадку, коли робиться поправка на показник інтелекту. Неважко навести приклади, які підтверджують, що уявлення студентів про свої здібності суттєво впливає на успіхи їх у навчанні й нерідко призводить до того, що рівень успішності студента виявляється значно нижчим, ніж можна було передбачити, орієнтуючись лише на його потенційні здібності. Часто студент, ще не приступивши до виконання завдання, заявляє, що не зможе з ним справитися. Багато усних відповідей, які по суті є правильними, супроводжуються репліками, які засвідчують глибоку внутрішню невпевненість: „Я загалом не знаю, але здається...", „Я вивчив, але краще я прийду до Вас на консультацію...", „Дозвольте відповісти з другого питання білета" і т.п. Водночас уявлення вчорашнього старшокласника про свої навчальні здібності суттєво коригуються впродовж навчання його у вищому навчальному закладі, особливо в адаптаційний період. [34, с. 204 - 207]. Фактори, які визначають соціально-психологічний портрет студента і впливають на успішність навчання, можна поділити на дві категорії: ті, з якими студент прийшов у вуз - їх лиш можна взяти до уваги, і ті, які з'являються в процесі навчання - ними можна управляти. До першої категорії в тому числі відносяться: рівень підготовки, система цінностей, ставлення до навчання, інформованість про вузівські реалії, уявлення про професійне майбутнє. До факторів другої групи можна віднести: організацію навчального процесу, рівень викладання, тип взаємовідносин викладача і

студента і т. п. У вуз приходять зовсім різні люди з різними установками і різними „стартовими умовами“. Відрізняються також оцінка цінності диплому. [46, с. 301-315].

У цьому відношенні дуже цікавий аналіз студентської молоді у зв'язку з обраною ними професією. Уся сукупність сучасних студентів досить явно поділяється на три групи:

- *студенти, орієнтовані на освіту як на професію.* В цій групі найбільша кількість студентів, для яких інтерес до майбутньої роботи, бажання реалізувати себе в ній є найголовнішим. Лише вони відзначили схильність продовжувати свою освіту в аспірантурі. Всі інші фактори для них менш вагомі.
- *студенти, орієнтовані на бізнес.* Відношення до освіти у них зовсім інше: для них освіта виступає в якості інструмента (чи можливої стартової сходинки) для того, щоб в подальшому спробувати створити власну справу, зайнятися торгівлею і т. п. Вони розуміють, що з часом і ця сфера буде вимагати освіти, але до своєї професії вони відносяться менш зацікавлено, ніж перша група;
- *студенти, яких, з одного боку можна назвати „ті, хто не визначився“, з іншого - заваленими різними проблемами особистого, побутового плану.*

На перший план у них виходять побутові, особисті, житлові, сімейні проблеми. Можна було б сказати, що це група тих, хто „пливе за течією“ - вони не можуть обрати свій шлях, для них освіта і професія не являють такого інтересу, як у перших груп. Можливо, самовизначення студентів даної групи відбудеться пізніше, але можна припустити, що в цю групу потрапили

люди, для яких процес самовизначення, вибору шляху, цілеспрямованості не характерний.

Педагогічну спрямованість вихователя доцільно розглядати в контексті загальної психологічної проблеми - спрямованості особистості. Спрямованість особистості визначають по-різному. С. Л. Рубінштейн розвів її як деякі динамічні тенденції, які в якості мотивів визначають людську діяльність, самі, в свою чергу, визначаючись її цілями і завданнями. [48].

А. Н. Леонтьєв, розвиваючи ідеї С. Л. Рубінштейн, ядром особистості називав систему відносно стійких, ієрархічних мотивів як головних спонукачів діяльності. [27]. Л. І. Божович та її колеги спрямованість особистості розуміли як систему стійко домінуючих мотивів, які визначають цілісну структуру особистості. [4]. Спрямованість особистості проявляє себе в різних сферах людської діяльності. Спрямованість на професійну діяльність проявляється на певному етапі розвитку особистості (в юності) і стає в цей період життя центральним особистісним новоутворенням. Професійна спрямованість проявляється в сферах різних професій в залежності від особливостей професії має відповідні характеристики. Є. А. Клімовим розроблена схема характеристик професій. Згідно цієї схеми об'єктом педагогічної професії є людина, а предметом - діяльність її розвитку, виховання, навчання. [26, с. 32 - 36]. Взявши за основу професійні мотиви (з орієнтацією на зміст навчального предмета, спілкування і вдосконалення), а також рефлексію вчителя на мотивацію процесу і результату своєї роботи І. В. Фастовець виділяє такі типи педагогічної спрямованості:

ділова спрямованість - мотиви розкриття змісту навчального предмета;

гуманістична спрямованість - мотиви спілкування;

індивідуалістична спрямованість - мотиви вдосконалення.

Представники гуманістичної психології (А. Маслоу, К. Роджерс, Д. Дьюї та інші) спрямованість особистості розглядають як прагнення особистості до самоактуалізації. Прагнення вчителя до самоактуалізації в сфері педагогічної діяльності є показником педагогічної спрямованості. Спрямованість - інтегральна характеристика праці вчителя, в ній виражається прагнення вчителя до самореалізації, до зростання і розвитку в сфері педагогічної життєдіяльності. Вона в значній мірі стає мотивацією вдосконалення у найбільш „ефективних вчителів”. Але мова в даному випадку іде про самоактуалізацію істинну, яка включає в своє визначення сприяння самоактуалізації учнів, а не лише „самостворення свого „феноменального світу”. Професійна спрямованість - це професійно-значима риса, яка займає центральне місце в структурі особистості вчителя і обумовлює його індивідуальну і типологічну своєрідність. В більш широкому розумінні (в плані інтегральної характеристики праці) - це система емоційно-ціннісних відношень, що задає ієрархічну структуру домінуючих мотивів особистості вчителя, які спонукають педагога до її ствердження в педагогічній діяльності та спілкуванні. Ієрархічна структура педагогічної спрямованості вчителя (а отже і мотивації професійного самовизначення) може бути представлена наступним чином: спрямованість на дитину (та інших людей), пов'язана з турботою, інтересом, сприянням розвитку її особистості і максимальної самоактуалізації її індивідуальності; спрямованість на себе, пов'язана з потребою у самовдосконаленні і самореалізації в сфері педагогічної праці; спрямованість на предметну сторону професії вчителя (зміст навчального предмета). [32, с. 38 - 41].

Отже, професійна спрямованість - це професійно-значима риса, яка займає центральне місце в структурі особистості вчителя і обумовлює його

індивідуальну і типологічну своєрідність. В більш широкому розумінні (в плані інтегральної характеристики праці) - це система емоційно-ціннісних відношень, що задає ієрархічну структуру домінуючих мотивів особистості вчителя, які спонукають педагога до її ствердження в педагогічній діяльності та спілкуванні. Мотивація - це спонукання, що викликає активність організму і визначає її спрямованість. Професійне самовизначення — це вибір із арсеналу професій такої, що найбільше відповідає індивідуальним рисам людини. Враховуючи мотивацію вступу у вуз всю сукупність сучасних студентів можна досить чітко поділити на три групи: студенти, які зорієнтовані на освіту як професію. Найбільш важливим для них є інтерес до майбутньої роботи, бажання реалізувати себе в ній. Вони відзначаються схильністю продовжувати своє навчання в аспірантурі; студенти зорієнтовані на бізнес. Освіта для них є інструментом (чи стартовою сходинкою) для того, щоб відкрити власну справу, зайнятися торгівлею тощо. Вони розуміють, що з часом і ця сфера буде потребувати освіти, однак до своєї професії ставлення в них менш зацікавлене, ніж у першій групі; студенти, яких, з одного боку, можна назвати „ті, хто не визначилися", з іншого, - пригнічені проблемами особистісного, побутового характеру. Найважливіші для них побутові, особистісні, сімейні проблеми. Це ті, „хто пливе за течією", які не можуть визначитися з власним шляхом, для яких освіта і професія не становлять такого інтересу, як у перших групах. Можливо, самовизначення в них відбудеться пізніше, однак нині цілеспрямований вибір свого професійного майбутнього для них не є характерний.

Мотивація професійного самовизначення педагога має свої особливості і може бути представлена наступним чином:

- спрямованість на дитину (та інших людей), пов'язана з турботою, інтересом, сприянням розвитку її особистості і максимальної самоактуалізації її індивідуальності;
- спрямованість на себе, пов'язана з потребою у самовдосконаленні і самореалізації в сфері педагогічної праці;
- спрямованість на предметну сторону професії вчителя (зміст навчального предмета).[с. 38-41].

Зокрема І. В. Фастовець, взявши за основу професійні мотиви (з орієнтацією на зміст навчального предмета, спілкування і вдосконалення), а також рефлексію вчителя на мотивацію процесу і результату своєї роботи, виділяє такі типи педагогічної спрямованості:

- ділова спрямованість - мотиви розкриття змісту навчального предмета;
- гуманістична спрямованість - мотиви спілкування;
- індивідуалістична спрямованість - мотиви вдосконалення.

6. Класифікація форм виховної роботи

Виховання – цілеспрямована виховна діяльність педагогів у загальноосвітньому навчальному закладі з метою вирішення конкретних виховних завдань.

Виховання – процес безперервний, систематичний і комплексний. Відповідно, виховна робота інтегрується в навчальний процес (інтегровані виховні заходи в ході щоденних уроків) та проводиться у позанавчальний час (позашкільна, позакласна, позаурочна). Виховна робота спрямована на задоволення інтересів і запитів вихованців, їхній всебічний розвиток.

Позашкільна виховна робота – спеціально організована в позаурочний час діяльність учнів у позашкільних виховних закладах для дітей та юнацтва під керівництвом педагогічних працівників цих закладів.

Форма організації виховання – це зовнішнє вираження узгодженої діяльності вихователя і вихованців, яка здійснюється в певному порядку і режимі.

Позакласна виховна робота – спеціально організована в позанавчальний час під керівництвом педагогів діяльність учнів на засадах добровільної участі в ній, суспільній спрямованості, ініціативності та самодіяльності. Позакласна виховна робота, як правило, потребує попередньої підготовки, більш тривала за часом, може проводитись в як у навчальному закладі, так і за його межами.

Позаурочна виховна робота – спеціально організована в позаурочний час діяльність учнів, яку організовують і здійснюють педагоги самостійно чи у співпраці з учнями. Позаурочна виховна робота проводиться після уроків і може бути продовженням інтегрованих виховних заходів в ході щоденних уроків. Така робота є, як правило, короткотривалою за часом, в межах гранично допустимого навантаження.

Необхідною умовою розкриття сутності позанавчальної виховної роботи є врахування її закономірностей:

- виховання особистості відбувається тільки у процесі її включення у діяльність;
- виховання неможливе без стимулювання активності особистості, яка формується;
- у процесі виховання необхідно виявити високий гуманізм і повагу до дитини у поєднанні з високою вимогливістю;

- необхідно розкривати перед учнями перспективу їхнього росту, допомагати їм досягати успіху;
- необхідно виявляти і орієнтуватися на позитивні риси учнів;
- необхідно враховувати вікові та індивідуальні особливості учнів;
- виховання має здійснюватися у колективі і через колектив;
- у вихованні необхідно прагнути до єдності зусиль педагогів, сім'ї та громадськості.

Складні й багатогранні змістові завдання виховання можна вирішити тільки шляхом комплексного використання різноманітних форм організації виховного процесу.

Форми виховання (виховної роботи) – це варіанти організації конкретного виховного процесу; композиційна побудова виховної справи (виховного заходу). Вони завжди взаємопов'язані зі змістом.

У психолого-педагогічній літературі поняття «виховний захід» використовується для позначення різних видів і форм виховної роботи. Однак, останнім часом, багато педагогів відзначають невідповідність цього поняття фактичній сутності виховної роботи. «Захід» – передбачає певну фрагментарність, розрізненість педагогічних дій, несумісність з комплексним підходом. Процес виховання, що має характер формально пов'язаних між собою виховних заходів, не може бути успішним. Систематичність, комплексність, послідовність, безперервність виховання точніше передає поняття «виховна справа», якому останнім часом віддають перевагу теоретики і практики.

Виховна справа – це вид (форма) організації і здійснення конкретної діяльності з метою виховання. Головна особливість виховної справи – необхідність, корисність, здійсненність.

Важливим у педагогічній практиці є правильне розуміння сутності форм виховної роботи, оскільки часто їх ототожнюють з методами. Методи виховання – це шляхи, способи впливу вихователя на свідомість, волю, почуття, поведінку вихованців з метою досягнення в них заданих якостей. Тоді як форма є зовнішнім вираженням методу. Тому формою виховання є зовнішня сторона організації виховної роботи, що пов'язана з кількістю тих, на яких спрямовують виховний вплив, часом, місцем та порядком його здійснення.

Як вважає В.С. Безрукова, *педагогічна форма* – це завершена педагогічна організація педагогічного процесу в єдності всіх його компонентів. У загально-педагогічному розумінні *форма виховної роботи* – це усталений порядок організації конкретних актів, ситуацій, процедур взаємодії учасників виховного процесу, спрямованих на вирішення визначених педагогічних завдань (виховних і організаційно-практичних); сукупність організаторських прийомів і виховних засобів, які забезпечують зовнішнє вираження виховної роботи.[30]

Наприклад, пояснення – самостійний метод і може бути використаний незалежно від інших. А будь-яка словесна форма виховної роботи не обмежується одним методом. Під час проведення зборів можуть і пояснювати, і розповідати, і дискутувати. Практичні форми роботи також передбачають не лише виконання вправ чи графічних робіт, а, як правило, використовується кілька методів у певному поєднанні. У цьому полягає суть поліморфності *форми педагогічного процесу*.

Форма виховної роботи виконує ряд функцій.

Організаційна. Будь-яка форма виховної роботи передбачає вирішення організаційних завдань. В ролі організатора може виступати як педагог-

вихователь, так і учні. Організація заходу відображає визначену логіку дій, взаємодії учасників. Існують узагальнені методи (алгоритми) організації різних форм виховної роботи, які стали традиційними і використовуються педагогами (бесіди, колективні творчі справи, конкурси, вікторини і т.п.). Їх проведення передбачає проходження ряду стадій, етапів організаційної діяльності.

Регулююча. Використання різних форм дозволяє регулювати як стосунки між педагогами і учнями, так і між учнями. Різні форми по-різному впливають на процес згуртування учнівського колективу. Саме завдяки формам, в яких заздалегідь закладається необхідність взаємодії учасників, відбувається формування норм соціальних відносин.

Інформаційна. Реалізація цієї функції передбачає не тільки одностороннє повідомлення учням суми знань, необхідних їм у подальшому житті в суспільстві, але і актуалізацію тих знань, які вони мають, звернення до їх досвіду.[30]

В педагогічній літературі немає єдиного підходу до класифікації форм виховної роботи.

П.В. Байбородова і М.І. Рожков пропонують два показники для того, щоб розмежувати форми виховної роботи:

- кількісний показник (по часу, по кількості учасників);
- якісний показник (суб'єкт організації (педагоги, діти), за результатами (інформаційний обмін, суспільно значущий продукт).[33]

Н.В. Яременко форми виховної роботи з учнями поділяє на три групи – залежно від основного завдання, яке реалізується у процесі використання тієї чи іншої форми:

- форми управління і самоуправління шкільним життям (збори, лінійки, мітинги, години класних керівників, засідання представницьких органів учнівського самоврядування, стінна преса);
- пізнавальні форми (екскурсії, походи, фестивалі, усні журнали, інформації, газети, тематичні вечори, студії, секції, виставки);
- розважальні форми (ранки, вечори, «капусники», ігрові програми). [33]

Кожна форма, яка використовується у педагогічному процесі, допомагає реалізувати не одне виховне завдання. Наприклад, *форми управління і самоуправління шкільним життям* вирішують не лише завдання організації чи виховання учнівського колективу, але й завдання просвіти школярів, вироблення управлінських навичок. Тому доцільним є зміна органів учнівського самоврядування та зміна доручень у класі з метою залучення до управлінської діяльності якомога більшої кількості учнів. *Розважальні форми* не повинні виконувати лише розважальну функцію, але й сприяти інтелектуальному і духовному розвитку школярів, зміцненню їхнього здоров'я.

Н.Кочанова класифікує форми виховної роботи

- за об'єктом впливу:
- фронтальні (масові) – тематичні вечори, зустрічі з видатними людьми, олімпіади, фестивалі;
- групові та гурткові – предметні гуртки, екскурсії, походи, класні години;
- індивідуальні – читання художньої літератури, колекціонування, гра на музичних інструментах, малювання.

Як критерій тут узята кількість учасників, що задіяні у заході. Індивідуальна форма – це робота з одним вихованцем; групова – від 5-7 вихованців до 25-40; масова – кількість вихованців необмежена. [24]

Масова (колективна, фронтальна) робота характеризується епізодичністю кожного заходу і значною кількістю учасників. Групова – тривалістю, постійністю і визначеністю складу учасників, плановістю. Практика показує, що ефективність виховного процесу залежить від форми його організації. На перший погляд може здатися, що чим більша кількість вихованців бере участь у заході, тим нижче якість такої виховної роботи. Разом з тим, не слід забувати, що виховання учнів здійснюється у колективі та через колектив. Ця закономірність й робить достатньо ефективними групові форми виховної роботи.

Індивідуальні форми виховної роботи – зумовлені потребою індивідуального підходу, будь-який вплив на дитину переломлюється через її індивідуальні особливості, через «внутрішні умови». Необхідною умовою успішної індивідуальної роботи є вивчення індивідуальних особливостей учнів. Щоб впливати на особистість, треба її знати. Передусім важливо встановити довірливі, доброзичливі стосунки між педагогами і вихованцями. Методика індивідуального виховного впливу залежить від індивідуальних особливостей учня і його психологічного стану, темпераменту. У кожному конкретному випадку слід створити педагогічну ситуацію, яка б сприяла формуванню позитивних якостей чи усуненню негативних. Індивідуальні форми роботи нерідко пов'язують з груповими і фронтальними. Індивідуальна робота, яку проводить педагог, повинна трансформуватись в самостійну роботу учня над собою (переходити у самовиховання).

- за методикою виховного впливу:

- словесні – інформування, збори, зустрічі, усні журнали, радіогазети, круглі столи;
- практичні – походи, екскурсії, спартакіади, олімпіади, конкурси, ігри;
- наочні – шкільні музеї, кімнати-галереї, зали-галереї, виставки, тематичні стенди, кінолекторії.
- за напрямками виховання:
 - естетичні (літературні та музичні вечори, екскурсії в музеї та на виставки, прогулянки на природу, бесіди про музику та живопис, шкільні дискотеки, свята мистецтв, огляди журналів, випуск рукописних журналів);
 - фізичні (ігри типу "Веселі старты", малі олімпійські ігри, туристичні походи та естафети, зустрічі з представниками різних видів спорту, спортивні вечори, бесіди про гігієну, здоров'я та фізичну культуру);
 - моральні (круглий стіл, прес-конференції, диспути, вечори запитань та відповідей, бесіди на етичні теми, про самовиховання, огляд літератури з різноманітних питань, літературно-музичні композиції, акції милосердя, пошукова діяльність);
 - розумові (вікторина, аукціон знань, конкурс проектів, конкурс ерудитів, інтелектуальний конкурс, ділові ігри, турніри, конференції, конкурс винахідників та фантазерів, різноманітні форми роботи з книгою);
 - трудові (ярмарки, майстерні, ательє добрих послуг, конкурси, рейди, акції);
 - екологічні (акції, конкурси проектів, плакатів, екологічних казок, прес-конференції, турніри знавців природи, аукціони народної мудрості про природу);

- економічні (турніри, пізнавальні ігри, пректи, акції, ділові ігри, диспути, економічний вісник, «круглий стіл», клуб).[19]

Відповідно до іншої класифікації виділяються наступні форми виховання:

- інформаційно-масові (дискусії, диспути, конференції, «філософський стіл», «відкрита кафедра», інтелектуальні аукціони, ринги, вечори, подорожі до джерел рідної культури, історії, держави і права, «жива газета», створення книг, альманахів);
- діяльнісно-практичні (творчі групи, осередки, екскурсії, свята, театр-експромт, ігри-драматизації, ярмарки, народні ігри, огляди-конкурси, олімпіади);
- інтегративні (шкільні клуби, КВК, фестивалі, асамблеї з питань традицій, культури, політики і права, гуртки);
- діалогічні (бесіда, міжрольове спілкування);
- індивідуальні (доручення, творчі завдання, звіти, індивідуальна робота);
- наочні (шкільні музеї, кімнати, зали, галереї, виставки дитячої творчості, книжкові виставки, тематичні стенди).

Класифікація форм виховання за Л. Кондратовою:

- за часом :
 - короткострокові;
 - довготривалі;
 - традиційні;
 - періодично повторювані.
- за видом діяльності:
 - навчальні;
 - трудові;

- спортивні;
- художньо-естетичні.
 - за суб'єктом організації:
- організовані дорослими;
- на основі співпраці;
- підготовлені дітьми.
 - за результатами діяльності:
- для інформаційного обміну;
- для спільного рішення;
- для підготовки суспільно значущого продукту.
 - за кількістю учасників:
- індивідуальні;
- групові;
- масові.
 - за видом підготовки:
- імпровізаційні;
- експромтні;
- підготовлені раніше.[46]

Е.В. Титова виділяє три основних типи форм виховної роботи:

- заходи – це події, заняття, ситуації в колективі організовані класним керівником для вихованців з метою виховного впливу на них;
- справи – це загальна форма роботи, у ній відбиваються важливі події, здійснені і організовані членами колективу на користь і радість кого-небудь, у тому числі й кожного особисто;
- гра – це реальна діяльність, цілеспрямовано організована в колективі вихованців з метою відпочинку та розваги.[5]

Дана класифікація, відображає, по-перше, ступень активності вихованців у підготовці, організації та проведенні тої чи іншої форми виховної роботи, а по-друге, дозволяє виокремити різні цілі такої діяльності.

Доволі часто можна зустріти розподіл форм виховної роботи за ступенем новизни, це – *традиційні, нетрадиційні, інноваційні, усталені, стереотипізовані тощо*. При цьому не слід вважати, що традиційні й усталені форми є застарілими та не дуже корисними для виховання учнівського колективу. Тут мається на увазі, що деякі з форм виховної роботи мають *перевірений практикою найбільш доцільний порядок* підготовки й проведення, що дає можливість якнайкраще досягнути поставлених виховних завдань. У системі виховної роботи багато *традиційних форм*: бесіда, зустрічі, екскурсія, прогулянка, обговорення книг, читацькі конференції, турнір, виставка, конкурс, спартакіада.

Кожна форма не повторює одна одну, а лише може бути схожа на неї й при цьому поєднувати у собі ознаки різноманітних наведених вище класифікацій. Тому кожна класифікація є умовною, вона відображає лише один з великої кількості аспектів форм виховної роботи.

Різнманітність форм позакласної виховної роботи постійно поповнюється новими формами, що відповідають умовам шкільного життя, яке постійно змінюється.

ЗБОРИ. Це форма виховної роботи, яка розглядається як вища форма учнівського самоврядування.

Етапи організації та проведення:

- визначення попередньо порядку дня зборів (кількість питань, які обговорюватимуться невелике 1-3);

- збори веде вибраний голова чи керівник представницького органу учнівського самоврядування (на початкових стадіях розвитку колективних взаємин збори веде педагог);
- з кожного питання передбачається інформація (доповідь), обговорення і прийняття рішення;
- хід обговорення і рішення записуються у протокол.

КЛАСНА ГОДИНА. Це година спілкування класного керівника з вихованцями, інтегрована форма виховної роботи, яка органічно поєднує форми і методи як пізнавальної, так і практичної діяльності. Під час класної години можна використати і лекцію, і розповідь, і бесіду, і дискусію, обговорювати важливі справи, аналізувати життєдіяльність класу за певний період, а також організовувати екскурсії, зустрічі з цікавими людьми, різні види практичної діяльності школярів.

Етапи організації та проведення:

- визначення теми і мети;
- підбір матеріалу, наочності, музичного оформлення тощо;
- складання плану;
- визначення участі учнів, батьків, гостей;
- проведення класної години;
- самоаналіз.

ЗУСТРІЧІ. Спеціально організоване спілкування з відомими у певній сфері людьми, спеціалістами у певній галузі. Мета зустрічей може бути різною: профорієнтаційна, розвиток моральних та громадянських якостей, пропаганда фізичної культури та спорту, формування культури здорового способу життя та ціннісних ставлень.

Етапи організації та проведення:

- розробка плану проведення зустрічі;
- запрошення гостей;
- підготовка питань до гостей;
- оформлення приміщення;
- проведення зустрічі;
- подяка гостям.

ВИСТАВКИ. Спеціально організована, композиційно оформлена публічна демонстрація досягнень у певній сфері. Присвячують досягненням учнів у гуртках дитячої творчості, у сфері образотворчого мистецтва, результатам краєзнавчих чи туристичних походів.

Етапи організації та проведення:

- вибір тематики виставки;
- підбір експонатів;
- оформлення виставки;
- підготовка екскурсіводів;
- проведення екскурсій та демонстрація експонатів;
- подяка учасникам виставки.

ЗМАГАННЯ. Спеціально організована діяльність в основі якої лежить намагання, прагнення, намір перевершити, перемогти когось у чому-небудь, домагаючись кращих, ніж у когось, результатів, показників. Змагання спрямовані на стимулювання інтересів, здібностей учнів, сприяють підвищенню їх активності.

Етапи організації та проведення:

- розробка умов змагання;
- визначення часу та місця змагання;
- підготовка призового фонду;

- розробка сценарію чи плану проведення;
- визначення складу журі;
- проведення змагань;
- підведення підсумків і нагородження переможців.

КОНКУРС. Змагання з метою виявлення найкращих із загальної кількості учасників, представлених робіт тощо. Організують з метою виявлення талантів, розвитку творчих здібностей дітей. Участь у конкурсах сприяє формуванню адекватної самооцінки особистості учня, розвитку вольових якостей, самовизначенню у світі захоплень і професій, вихованню естетичної культури та творчих здібностей. Конкурси бувають різними в залежності від функціонального призначення, змісту, форми, кількості учасників та їх віку, часу і місця проведення.

Етапи організації та проведення:

- розробка положення чи умов проведення конкурсу;
- вибір назви конкурсу, яка повинна вказувати на його зміст;
- попереднє повідомлення про конкурс учнів;
- визначення складу журі конкурсу;
- розробка критеріїв оцінювання;
- написання сценарію проведення конкурсу (за потреби);
- нагородження переможців (переможців оголошують публічно, відзначають їх успіхи на урочистих зборах чи лінійках).

СВЯТО. Комплексна форма організації виховної роботи, яка пов'язана з відзначенням певної події, що супроводжується святковим ритуалом, символічною дією, що мають радісний чи урочистий характер. Організатори свята гармонійно поєднують форми і методи роботи з метою формування у дітей ціннісних орієнтацій та загальної культури, оптимально

використовують засоби, які акумулюють різні види мистецтв, а його учасники активно включаються в різні види діяльності. Залежно від виховних завдань і своєрідності змісту шкільні свята поділяють на такі основні групи: суспільно-гуманістичні, трудові, спортивні, художньо-творчі, календарно-обрядові. В окрему групу виділяють шкільні свята, які традиційно проводяться в кожному загальноосвітньому закладі.

Успіх свята забезпечується майстерним поєднанням слова, музики, художньо-декоративного оформлення та гри.

Складові елементи свята:

- пролог – вступна частина, під час якої в символічній формі мотивується зміст, створюється відповідний святковий настрій (соціально-психологічна основа);
- зав'язка – епізод, який запускає в рух сюжет;
- розвиток дії – логічний розвиток епізодів;
- фінал – закріплення головного, що заключало в собі свято.

Етапи організації та проведення:

- створення творчої групи для написання сценарію;
- підготовка сценарію;
- визначення ведучих та учасників свята;
- проведення репетицій (окремих епізодів, їх об'єднання, усього дійства);
- проведення свята;
- рефлексивний аналіз.

АГІТАЦІЙНА БРИГАДА. Група творчої учнівської молоді, яка визначає пріоритети змісту своїх виступів, готує і показує їх з метою пропаганди і агітації (екологічних знань, здорового способу життя, дотримання правил

дорожнього руху, правил гігієни та санітарії, активного й змістовного дозвілля тощо).

Етапи організації та проведення:

- визначення конкретної актуальної мети, формулювання теми;
- добір матеріалу для змісту виступу та агітаційної наочності;
- написання сценарію;
- розподіл доручень (сценарна група, група оформлення);
- робота над постановкою агітбригади (розподіл ролей, репетиції);
- виступи;
- підведення підсумків.

ЕКОЛОГІЧНА СТЕЖКА. Для її проведення розробляється маршрут, на якому діти виконують цікаві завдання з метою вивчення природного оточення, населених пунктів, негативного впливу людини на природу, збору інформації про світ фауни і флори рідного краю, його водні багатства, обліку цікавих природних об'єктів, формування екологічної культури. На екологічній стежині досліджуються різні об'єкти, обладнуються зупинки для відпочинку, екологічних ігор, практичної діяльності (збирання лікарських рослин, огороження мурашників, очищення джерел тощо).

Етапи організації та проведення:

- визначення мети;
- розробка маршруту;
- підбір інформаційних матеріалів та попередня інформаційно-просвітницька робота з обраної теми;
- підготовка необхідних знарядь, матеріалів тощо (за потреби);
- актуалізація правил безпечної поведінки;
- проходження за маршрутом;

- рефлексія.

ДИСКОТЕКА. Танцювальний вечір, підготовка та проведення якого сприяє формуванню ціннісного ставлення учнів до мистецтва, естетичної культури, культури спілкування та статево-рольових взаємин.

Етапи організації та проведення:

- створення творчої групи (режисер-сценарист (пише сценарій), діджей (готує і веде музичну частину вечора), шоумен (готує і проводить ігри, танцювальні конкурси), шоу-група (готує танцювальні і концертні номери), технічні спеціалісти (організують роботу музичного і світлового обладнання, допомагають діжею під час дискотеки), прес-центр – проводить інформаційно-рекламну компанію);
- написання сценарію;
- проведення інформаційно-рекламної компанії;
- проведення дискотеки;
- підсумки-рефлексія.

ВІТАЛЬНЯ (поетична, музична, театральна, спортивна). Організація цікавого спілкування за інтересами.

Етапи організації та проведення:

- визначення тематики вітальні;
- оформлення інтер'єру вітальні;
- збір та розміщення гостей (господиня чи господар вітальні);
- представлення гостей;
- обмін спогадами, власними історіями тощо (визначається тематикою вітальні);
- презентація дружніх сувенірів (за бажанням гостей);
- дотепні розповіді гостей.

АУКЦІОН ТАЛАНТІВ. Продаж цінних чи корисних речей, придбати які зможе той, хто запропонує за них більшу ціну. Під час аукціону талантів і речі для продажу, і «гроші» - незвичайні. Річчю, що продається може бути цінний приз (лялька, м'яка іграшка) чи приз жартівливий. Купувати потрібно власними талантами (піснею, віршем, танцем, гуморескою чи іншим оригінальним жанром).

Етапи організації та проведення:

- створення творчої групи;
- вибір «речей» для аукціону;
- рекламно-інформаційна компанія щодо проведення аукціону;
- вибір ліцитатора - ведучого аукціону;
- визначення регламенту проведення аукціону;
- проведення аукціону;
- підсумок-рефлексія.

КОЛАЖ. Створення учнями плакатів з дібраних малюнків, вирізок, ілюстрацій, цитат тощо з метою ознайомлення з певною проблемою (охорона довкілля, збереження здоров'я, збереження чистоти мови, культура спілкування).

Етапи організації та проведення:

- визначення теми;
- створення творчих груп;
- підбір необхідних матеріалів;
- створення колажів;
- презентація колажів творчими групами;

- оцінювання робіт журі, визначення переможців (критеріями оцінювання можуть бути - ідея, повнота представлення теми, оригінальність, нетрадиційність вирішення завдання).

ДИСПУТ (наукова полеміка). Форма співробітництва, яка використовується для вивчення різних поглядів на певну проблему з метою встановлення істини. Вирішує наступні завдання : розвиває логічне мислення, вміння задавати запитання та відповідати в емоційно-напружених обставинах, виховувати моральні якості, формувати культуру поведінки та спілкування, ціннісне ставлення до себе та інших людей.

Етапи організації та проведення:

- попереднє оголошення теми диспуту, переліку питань, що виносяться для обговорення, дати, часу і місця проведення, складу учасників;
- вибір ведучого диспуту, визначення складу журі;
- відкриття диспуту ведучим, оголошення теми й мети та їх коментар;
- знайомство з членами журі – спеціалістами у визначеній темі;
- знайомство учасників, які мають різні погляди на проблему, вибір спікерів у групах;
- повідомлення організаційного регламенту та правил співробітництва, критеріїв оцінок з коментарем (може бути підкріплено плакатами з відповідними написами);
- розіграш порядкових номерів виступів;
- захисники першої точки зору у своєму виступі викладають свою позицію з даної проблеми, вичерпно пояснюючи і обґрунтовуючи її;
- інша сторона задає питання;
- захисники другої точки зору у своєму виступі викладають думку опонентів, доводячи, що вони правильно її зрозуміли;

- ведучий звертається із запитаннями до прибічників першої точки зору для того, щоб переконатися, що опоненти правильно їх зрозуміли;
- аналогічно проходить представлення захисників другої точки зору;
- обмін запитаннями та відповідями між протилежними сторонами (час для обдумування відповідей і запитань регламентується);
- сторони намагаються довести неправильність протилежної точки зору;
- члени журі приймають рішення і оголошують результати диспуту;
- підведення підсумків.

На даний час виокремлено ще одне поняття форм виховної роботи – *колективна творча справа*.

КОЛЕКТИВНА ТВОРЧА СПРАВА (КТС) – це інтегрована форма виховної роботи, форма організації колективної творчої діяльності школярів, яка передбачає активну участь учнів у плануванні, організації та аналізі роботи, що ґрунтується на ініціативі та самодіяльності вихованців. Метою колективної творчої справи є формування товариських стосунків у колективі, розвиток взаємодопомоги, формування уміння діяти спільно, враховуючи інтереси і прагнення товаришів, виявляти самостійність у прийнятті рішень і їх виконанні. КТС відрізняються від інших виховних справ. У звичайних виховних справах педагог ставить перед вихованцями завдання безпосередньо, а в процесі КТС – опосередковано, непомітно для них. Цей фактор і є головним стимулятором активності, творчості, ініціативи, самодіяльності, демократизації шкільного та позашкільного життя. За змістом колективні творчі справи можуть бути різноманітними, включати ігри і розваги. Етапи організації та проведення: колективна творча справа (КТС), яка відома в літературі як *методика І.П.Іванова*, організовується, як правило, в шість етапів:

- попередня робота вихователя з колективом – захоплення радісною перспективою цікавої і потрібної справи;
- колективне планування – створення мікрогруп (МІГ) для вироблення пропозицій, обговорення їх спочатку в мікрогрупах, а потім на загальних зборах колективу;
- підготовка КТС – для керівництва підготовчою роботою обирається рада справи – представницький орган, куди входять представники кожної мікрогрупи і старші організатори, – яка конкретизує план роботи, здійснює контроль за ходом підготовки і проведення справи, обмін досвідом, регулюючу функцію;
- проведення КТС – тут реалізується план, робота йде в залежності від змісту справи;
- колективне підведення підсумків – обговорення результатів КТС, виявлення позитивного досвіду і недоліків, висловлення побажань на майбутнє;
- післядія – роздуми педагога щодо ефективності і доцільності конкретної справи, правильності педагогічної позиції, аналіз методичних підходів і рішень.

ГРА. Важлива сфера життєдіяльності дитини. За влучним висловом А.С.Макаренка, гра для дитини має «те саме значення, яке в дорослого має діяльність, робота, служба. Яка дитина в грі, така з багатьох поглядів вона буде в роботі, коли виросте». Чим менші діти, тим більше значення в їхній діяльності має гра. Важливою умовою впливу гри на вихованців А.С.Макаренко вважав активну участь самих дітей не тільки в проведенні ігор, а й у створенні їх, не применшуючи й ролі педагога в організації гри.

Педагог, на його думку, завжди повинен уявляти собі мету гри, яку він проводить, і йти саме до цієї мети.

Майже всім іграм властиві чотири основні риси:

- добровільна діяльність, що сприяє розвитку особистості (дитина грається за власним бажанням, заради задоволення від самого процесу діяльності, а не лише від її результату);
- творчий, значно імпровізаційний, активний характер діяльності;
- емоційна піднесеність діяльності, суперництво, конкуренція;
- наявність прямих чи опосередкованих правил, що відображають зміст гри, логічну і тимчасову послідовність її розвитку.

Існують різні підходи до класифікації ігор.

Є.І.Добринська та Є.В. Соколов класифікували ігри:

- за змістовною ознакою (військові, спортивні, художні, економічні, політичні тощо);
- за складом та кількістю учасників (дитячі, дорослі, індивідуальні, парні, групові, колективні);
- за характером здібностей та можливостей, які вони виявляють та тренують (фізичні, інтелектуальні, змагальні, творчі тощо).

С.А.Шмаков ділить усі ігри на три великі групи:

- ігри з готовими правилами;
- ігри «вільні», творчі, правила яких встановлюються у ході ігрових дій;
- ігри, в яких наявні і вільна ігрова ситуація, і правила, прийняті як умови гри, що виникають у її ході.

В основу іншої класифікації С.А.Шмаков пропонує покласти людську діяльність, яка відображається в іграх, базові види якої моделюються в іграх:

- фізичні та психологічні ігри та тренінги (рухливі, експромтні ігри та розваги, ігри-пантоміми, експромтні драматизації, ігри-жарти, гумористичні розваги, фокуси, ігрова терапія);
- інтелектуально-творчі ігри (предметні забави, сюжетно-інтелектуальні ігри, дидактичні ігри, будівельні, трудові, технічні, конструкторські, електронні, ком'ютерні, ігри-автомати);
- соціальні ігри (творчі сюжетно-рольові, ділові ігри);
- комплексні ігри (колективно-творча дозвіллева діяльність).

Зовнішніми ознаками гри є: зміст гри, форма та місце проведення, склад та кількість учасників, ступінь регулювання і управління, наявність аксесуарів.

До внутрішніх ознак ігор відносять здатність індивіда до гри і в грі: відокремлення, уява, імітація, змагальність, перенесення, повторення, імпровізація, наслідування, ризик, інтенсивність поведінки у грі, тобто ігри можуть бути, наприклад, заданого типу чи імпровізовані, самотні чи імітаційними, з меншою чи більшою долею ризику, пасивного чи активного типу, відокремлені чи відкриті тощо.

ПРЕС-КОНФЕРЕНЦІЯ. Рольова гра-бесіда членів певної делегації з представниками мас-медіа. Виховне значення – обмін знаннями, розвиток спілкування, формування таких якостей, як творча фантазія, кмітливість, організація розумової діяльності, почуття гумору, вироблення свого ставлення до різних сторін громадського життя. На прес-конференцію можна запрошувати: дипломатів, політиків, учених, письменників, мандрівників, героїв літературних творів, історичних діячів тощо.

Етапи організації та проведення:

- визначення тематики прес-конференції;

- визначення і розподіл ролей;
- вибір ведучого;
- підготовка необхідної інформації, запитань тощо;
- проведення прес-конференції (ведучий оголошує про початок, надає слово, може вставити власну репліку, коректно закінчує прес-конференцію);
- рефлексія.

ШКОЛА ЕТИКЕТУ. Рольова гра, що передбачає імітацію ситуацій спілкування, розвиває спостережливість, оцінку і самооцінку учнів у ставленні до норм культури поведінки і спілкування молоді в різних ситуаціях, формує навички дотримання норм, згуртовує колектив.

Етапи організації та проведення:

- поділ на групи;
- підбір кожною групою ситуацій для демонстрації (можливий експромт);
- розігрування ситуацій групами (можуть бути сценки-контрасти, однією групою пропонується зав'язка ситуації, інші – пропонують розв'язання);
- рефлексія, відзначення учасників.

Орієнтовні ситуації для імітації: як учні вітаються один з одним, з дорослими, як вступають з ними у суперечку, як хлопці знайомляться з дівчатами, як запрошують до танцю, як розмовляють по телефону. Добре, коли ситуації непередбачені.

ЕТИЧНИЙ ТЕАТР. Призначений розвивати моральні почуття учнів, їхнє етичне мислення, сприяти накопиченню етичних уявлень. Він передбачає постановку спектаклів чи уривків п'єс, композицій етичного спрямування, де зображаються складні життєві ситуації, поведінка людей, які зіткнулись із складними моральними проблемами.

Етапи організації та проведення:

- вибір постановки чи композиції;
- розподіл ролей;
- підбір необхідних атрибутів;
- репетиції;
- презентація постановки;
- рефлексія.

В наш час постійно з'являються нові форми дозвіллевої діяльності учнів, які знаходять серед них активну підтримку та інтерес. Часто більшість учнів не знають сутнісного значення нового виду діяльності, його витoki. Педагог повинен вчасно реагувати на появу таких форм і використовувати їх у виховній роботі, корегуючи, за необхідності, виховний зміст нових видів діяльності.

ФЛЕШМОБ. Дослівно «спалахуючий натовп», flash — спалах, mob — натовп. Це спланована масова акція, зазвичай організована через Інтернет або інші сучасні засоби комунікації, у якій велика кількість людей оперативно збирається у громадському місці, протягом декількох хвилин виконує заздалегідь узгоджені дії (сценарій), і потім швидко розходяться.

Немає єдиної думки з приводу того, яка мета проведення флешмобів.

Учасники того самого заходу можуть переслідувати різні цілі. Серед можливих варіантів — розвага, порушення повсякденного ходу життя, справити враження на навколишніх, відчуття причетності до спільної справи, самоствердження, спроба одержати гострі відчуття. Ідеологія класичного флешмоба дотримується девізу «Флешмоб поза релігією, поза політикою, поза економікою».

Етапи організації та проведення:

рух флешмоба виходить із того, що у флешмоб-акцій є типові правила.

- начебто спонтанне дійство, забороняється збиратися або привертати увагу на місці до акції;
- одночасний початок і закінчення акції її учасниками;
- миттєве зникнення після акції з місця дії в різні сторони, створення вигляду, що начебто нічого й не було;
- сценарій повинен привносити абсурдність у те, що відбувається;
- жорстке дотримання сценарію;
- не викликати агресивної реакції, не порушувати законів і моральних засад, не показувати ніяких політичних поглядів.

Соціальний та політичний відтінок перетворює флешмоб на політ-моб або соціальний моб. Втім, звичайні люди часто називають флешмобами суспільно-політичні акції. Вони є простішим, оперативнішим і безпечнішим способом виразити суспільну думку або звернути увагу на ті чи інші проблеми, ніж мітинги або демонстрації.

Починаючи з 2008 року в Україні було започатковано новий вид флешмобів, зорієнтованих на груповий прояв протесту. На відміну від класичного флешмобу, флешпротестмоб класифікували як завчасно сплановану масову акцію, в якій велика група людей з'являється в громадському місці і протягом декількох хвилин виконує завчасно обговорені дії протестного змісту, після чого одночасно швидко розходить в різні сторони.

КВЕСТ. Аматорське спортивно-інтелектуальне змагання, основою якого є послідовне виконання заздалегідь підготовлених завдань командами або окремими гравцями. Під час гри команди вирішують логічні завдання, здійснюють пошук на місцевості, будують оптимальні маршрути переміщення, шукають оригінальні рішення і підказки. Після завершення

чергового завдання команди переходять до виконання наступного. Перемагає команда, що виконала всі завдання швидше за інших.

Етапи організації та проведення:

- підготовка сценарію (сукупність всіх завдань, послідовність вирішення яких заздалегідь не відома учасникам і визначається в ході проходження рівней гри);
- утворення команд та їх реєстрація;
- вибір капітанів команд;
- проведення гри (фіксується час проходження кожної команди всіх етапів гри, кожній команді видається мапа, на якій визначаються чек-пойнти
- пункти перевірки присутності команди на відповідному завданні, кожна команда під час гри отримує коди - буквено-цифрову інформацію, яка служить для підтвердження проходження завдання та отримання наступного, фіксації часу його проходження);
- підведення підсумків, визначення переможців квесту.

ДЕМОТИВАТОР (демотиваційний постер) . Зображення, що складається з картинки в рамці і напису-слогану, який коментує її, складене за достатньо суворим каноном. Спочатку демотиватори з'явилися як пародія на мотиваційні постери або мотиватори — популярний в США вид наочної агітації, призначений створити відповідний настрій у школах, університетах і на робочих місцях. Широко розповсюдилася практика їх пародіювання, що зазвичай полягала в складанні постерів за таким же стандартом, але таких, що викликають замість позитивних емоцій відчай, смуток. Подібні пародії і отримали назву демотиваційних постерів. Згодом тематика демотиваторів розширилася і до просто комічної.

У обох варіантах (мотиватор, демотиватор) постер будується за досить жорсткими правилами:

- плакат чорного кольору;
- зображення в рамці, що ілюструє ідею постера;
- гасло, набране великим шрифтом;
- уточнення, пояснення або цитата, що висвітлюють ідею детальніше, набране дрібнішим шрифтом.

ВИСНОВКИ

Отже, на основі аналізу літератури з педагогіки, яка розкриває особливості виховної роботи майбутнього педагога-вихователя з вихованцями (І. Бех, В. Коротов, І. Підласий, Л. Рувинський, М. Фицула, Н. Фоломєєва, В. Ягунов та ін.), нами було визначено класифікацію форм виховної роботи (за об'єктом впливу (індивідуальні, масові, групові), за напрямками виховання (естетичні, фізичні, моральні, пізнавальні, трудові, розважальні), за провідним методом організації (словесні, наочні, практичні)) та адаптовано її до особливостей роботи майбутнього педагога-вихователя.

Індивідуальні форми виховної роботи спрямовані на забезпечення повноцінного розвитку дитини, який досягається шляхом формування в неї позитивної Я-концепції, розвитку особистісних якостей та індивідуального потенціалу. До індивідуальних форм виховної роботи ми віднесли: етичні бесіди, доручення (заняття з іншими дітьми, підготовка костюмів та реквізиту до концерту, виготовлення інформаційних листів та газет про діяльність колективу тощо), колекціонування хореографічного матеріалу (ілюстрацій сценічних костюмів, портретів відомих танцівників та хореографів тощо), ведення зошита хореографічних занять та щоденника власних досягнень, відображення дітьми за допомогою малюнків своїх вражень від того чи іншого заняття та ін.

Групові форми виховної роботи проводяться з дітьми певної вікової категорії (дошкільного, молодшого, середнього або старшого шкільного віку) або відповідної статі (дівчатками, хлопчиками). До них ми віднесли: пізнавальні й етичні бесіди, вирішення проблемних ситуацій та творчих завдань, групові доручення, практичні майстерні сценічного гриму та виготовлення сценічного реквізиту, створення тематичних стендів, відвідування концертних програм з їх подальшим аналізом, вечори питань і відповідей, екскурсії, походи, пізнавальні й розважальні культурні заходи.

Масові форми виховної роботи, в яких беруть участь усі учасники колективу, можуть включати: зустрічі з видатними людьми, обмін танцювальним досвідом з іншими творчими колективами, створення альбомів історії колективу, участь у конкурсах та фестивалях, проведення флешмобів, розважальних заходів

За джерелами передачі й характером сприйняття інформації, нами визначено такі форми виховної роботи:

- *словесні*, в яких перевага надається вербальним засобам (розповідь педагога, бесіда з дітьми, лекція, дискусія, пояснення з використанням матеріалів дитячого фольклору, художньої та мистецтвознавчої літератури);
- *наочні*, коли інформація представлена на основі сенсорно - перцептивної діяльності (демонстрування, ілюстрування, показ, спостереження);
- *практичні*, в яких, здебільшого, використовуються активні методи роботи (виконання доручень, ігри, змагання, створення виховних ситуацій, вирішення творчих завдань і проблемних ситуацій).

Важливою умовою формування дружного колективу є *приклад дорослих*.

Отже, основою сучасного виховного процесу є людина як найвища цінність, а провідною тенденцією виховання стає формування системи ціннісного ставлення особистості до соціального і природного довкілля та самої себе. Метою виховання є формування морально-духовної життєво компетентної особистості, яка успішно самореалізується в соціумі як громадянин, сім'янин, професіонал. Зміст виховання складає науково обґрунтована система загальнокультурних і національних цінностей та відповідна сукупність соціально значущих якостей особистості, що характеризують її ставлення до суспільства і держави, інших людей, природи, мистецтва і самого себе.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Абрамова Г. С. Возрастная психология: Учебное пособие для студентов вузов. — М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2000. - 624с.
2. Андрошук І.В., Андрошук І.П. Методика виховної роботи: навчальний посібник/ І.В.Андрошук, І.П.Андрошук.-Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2014.-320 с.
3. Бех І. Д. Особистісно-орієнтоване виховання: Науково-методичний посібник / І. Д. Бех. – К. : ІЗМН, 1998. – 203 с.
4. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. - М.: Просвещение, 1968. - 464 с.
5. Волкова Н.П. Педагогіка / Н.П.Волкова. – К., 2001. – С. 89–97.
6. Виховання естетичної культури школярів : навч. посіб. / І. А. Зязюн, Н. Є. Миропольська, Л. О. Хлебникова та ін. — К. : ІЗМН, 1998. — 153 с.
7. Галузинський В. М.. Педагогіка: теорія та історія : навч. посібник / В. М.Галузинський, М. Б. Євтух. – К., 1995. – С. 93–105.
8. Голубенко, О. Про культурний аспект і вектор інновацій в освітній діяльності вищої школи [Текст] / О. Голубенко, М. Чурсін, В. Гайдуков. – К.: Педагогічна думка, 2007. – С. 108–122.
9. Гончаренко, С. У. Педагогічні дослідження: методологічні поради молодим науковцям. [Текст] / С. У. Гончаренко. – К.; Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2010. – 308 с.
10. Гриньова, В. М. Педагогічна культура майбутнього вчителя [Текст]: монографія / В. М. Гриньова // Педагогічна творчість, майстерність, професіоналізм у системі підготовки освітянських кадрів: здобутки, пошуки, перспективи. – К.: Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. – 432 с.
11. Довідник класного керівника: зб.документів/ ред..кл.: П.М. Щербань (гол.) [та ін.].-К.:ІЗМН,1996.-240 с.

12. Еремкина О. В. Формирование психодиагностической культуры учителя / О. В. Еремкина // Педагогика - 2007. - № 1. - С. 59-66.
13. Занюк С.. Психология мотивации. К.: Эльга-Н; Ника-Центр, 2002. – 502 с.
14. Зюзіна, Т. О. Культурологічна підготовка студентів у вищих навчальних закладах: теоретико-методологічні засади змісту освіти [Текст]: монографія / Т. О. Зюзіна. – Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2009. – 384 с.
15. Зязюн І. А. Мій шлях в освіті і педагогічній науці: від студента до міністра, від аспіранта до академіка // Культура і спільнота у становленні педагога / За ред. К. Кларка і Т. Кошманової. — Л., 2000. — С. 35-84.
16. Еремкина О. В. Формирование психодиагностической культуры учителя / О. В. Еремкина // Педагогика - 2007. - № 1. - С. 59-66.
17. Іваниця Г.А. Добродій. Комплексна виховна системи школи першого ступеня: посібник для вчителя/ Г.А.Іваниця.- Вінниця: ТОВ Віндрук, 2013.-206 с.
18. Інтерв'ю з акад. І. А. Зязюном. Розмовляла Світлана Галата // Освіта Украї- ни. — 2012. — № 31, 30 липня.
19. Исаев И. Ф. Профессионально-педагогическая культура преподавателя / Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / И. Ф. Исаев. – М. : Издательский центр «Академия», 2002. – 208 с.
20. Кант И. О педагогике //Сочинения: в 8 т. М.,– 1994. Т. 8.– С. 401.
21. Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання / С.Г. Карпенчук. – К. : Вища школа, 1997. – С. 7–23.
22. Кокоева Р. Т. Психологическая культура преподавателя высшей школы / Р. Т. Кокоева " Успехи современного естествознания. - 2009. - №5 С. 78-79.
23. Концепція освіти дорослих в Україні / Укл.: Лук'янова Л.Б. – Ніжин: ПП Лисенко М.М., 2011. – 24 с.
24. Кочанова Н.В. Організація виховної роботи/ Н.В.Кочанова.-Х.:Ранок, 2008.-256 с.

25. Краткий психологический словарь / ред. - сост. Л. А. Карпенко; Под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. — 2 изд., расш., испр. и доп. — Ростов н/Д: изд-во «Феникс», 1999. — 512с.
26. Крухмалев А. Е. Современный воспитательный процесс: состояние и проблемы («круглый стол») / А. Е. Крухмалев, Н. Поздняков // Социологические исследования. — 2005. — № 4. — С. 41–52.
27. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность./ Леонтьев А. Н. - М.: Политиздат, 1975. -304с.
28. Макаренко А.С. Общие вопросы теории педагогики / А.С. Макаренко //Соч. : в 7 т. – М., 1951. – Т. 5. – 512 с.
29. Макаренко А.С. О воспитании / А.С. Макаренко ; [сост. В.С. Хелемендик]. –М. : Политиздат, 1990. – 415 с.
30. Максимюк С.П. Педагогіка. / [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/14990528/pedagogika/zmist_pozaurochnoyi_pozashkilnoyi_vihovnoyi_roboti
31. Мартинюк І.В. Національне виховання: теорія і методологія / І.В. Мартинюк. – К. : ІСДО, 1995. – С. 23–29.
32. Митина Л. М. Психология профессионального развития учителя. - М.: Флинта: Московский психолого-социальный институт, 1998. - 200 с.
33. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка / Н.Є.Мойсеюк. – К., 2001. – С. 365–400.
34. Мороз О. Г, Падалка О. С., Юрченко В. І. Педагогіка і психологія вищої школи: Навчальний посібник / За заг. ред. О. Г. Мороза. - К.: НПУ, 2003. - 267с.
35. Найдьонов, І. Болонський процес: культурологічні парадигми [Текст] / І. Найдьонов // Освіта і упр. – 2004. – Т. 7, № 2. – С. 60–66.
36. Настенко Л. Г. Педагогічні умови культурологічної підготовки майбутнього вчителя [Електронний ресурс] / Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. – Режим доступу : <http://www.psyh.kiev.ua/>

37. Науково-освітній потенціал нації: погляд у XXI століття [Текст] / АМН України, Ін-т вищої освіти; авт.-упоряд.: В. М. Литвин (гол. ред.) та ін. - К. : Навч. кн., 2003 - 617 с. : іл., табл.
38. Новиков Б. В. О гуманизме и антигуманизме [Текст] / Б. В. Новиков. - Киев : Політехніка, 2001. - 376 с.
39. Олійник І.В. Щоденник класного керівника/ І.В.Олійник.-Т.: Навчальна книга – Богдан, 2007.-50 с.
40. Організація вільного часу школярів [Електронний ресурс] – Режим доступу:http://softacademy.inpu.edu.ua/Programs/Organizacia_vilnogo_chasu/pat
41. Основы педагогического мастерства : учебное пособие для педагогических институтов. — М. : Просвещение, 1989. — 300 с.
42. Павлова М.П. Педагогическая система А.С. Макаренко / М.П. Павлова. — М. : Высш. школа, 1965. — 240 с.
43. Паладь С.Л. Клубне об'єднання в школі як виховний феномен / [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://refs.co.ua/64106-Klubnoe_ob_edinenie_v_shkole_kak_vospitatel_niyu_fenomen.html
44. Пассов Е. И. Культуросообразная модель профессиональной подготовки учителя: философия, содержание, реализация // Иноземні мови. – 2002. – № 4. – С. 3 – 18.
45. Педагогика и психология высшей школы: Учебное пособие. Ростов на Дону: Феникс, 2002. - 544 с.
46. Практична педагогіка виховання: посібник з теорії та методики виховання/ за ред. М.Ю.Красовицького; упоряд.: Г.І.Іванюк.-Івано-Франківськ:Плай, 2000.-218 с.
47. Роганова М. В. Виховання духовної культури у студентів вищих навчальних закладів в інтегрованих групах навчання: теорія і практика [монографія] / М. В. Роганова. – Краматорськ, ДІТМ МТУ, 2010. – 454 с.
48. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии. - М.: Просвещение, 1976. -415с.

49. Руденко, В. Н. Культурологические основания целостности содержания высшего образования [Текст] / В. В. Руденко // Педагогика. – 2004. – № 1. – С. 42–48.
50. Семченко, В. А. Психологія педагогічної діяльності [Текст]: навч. посіб. / В. А. Семченко. – К.: Вища школа, 2004. – 335 с.
51. Семиченко, В. А. Пріоритети професійної підготовки: діяльнісний чи особистий підхід [Текст]: монограф. зб. ст. / В. А. Семиченко // Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи. – К., 2000. – С. 176–203.
52. Серафимова, З.С. Проблемы социализации юношества в условиях научно-технического прогресса : диссертация ... кандидата философских наук : 09.00.01 / Ин-т мол. ЦК ВЛКСМи госкомтруда СССР. - Москва, 1990. - 162 с.
53. Сохраняева Т. В. Образование, социальные риски и человеческое развитие // Вестник МГТУ. Труды Мурманского государственного технического университета. — 2002. — Т. 5, № 2. —446 С.
54. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка / М.Г. Стельмахович. – К. : ІЗМН, 1997. – С. 40–70.
55. Сухомлинський В. Вибрані твори : в 5 т. / Василь Олександрович Сухомлинський ; ред. кол. О.Г. Дзевєрін, В.З. Смаль, М.М. Грищенко та ін.– К. : Рад. шк., 1977– .
56. Тьютор. (2016, жовтень 12). Вікіпедія, . Процитовано 14:13, лютий 15, 2016 <https://uk.wikipedia.org/w/index.php?title=%D0%A2%D1%8C%D1%8E%D1%82%D0%BE%D1%80&oldid=18958142>.
57. Фіцула М. М. Педагогіка / М.М.Фіцула. – К., 2001. – С.214–234.
58. Харитонова, С. В. Основные структурные компоненты культурологической компетенции [Электронный ресурс] / С. В. Харитонова // Современные научные исследования и инновации. – 2013. – № 7. – Режим доступа: <http://web.snauka.ru/issues/2013/07/25475>

59. Хоружа, Л. Л. Етична компетентність майбутнього вчителя початкових класів: теорія і практика [Текст]: монографія / Л. Л. Хоружа. – К.: Держ. вид-во «Преса України», 2003. – 320 с.
60. Чепелева Н. В. Психологічна культура майбутнього вчителя (Н. В. Чепелева. - К. : Т-во «Знання» УРСР, 1989 - 32 с.
61. Чорна І. М. Психологічні особливості організації профорієнтаційної роботи в школі. - Тернопіль,; ТДШ. - 1995. -76 с.
62. Шевнюк, О. Л. Культурологічна освіта майбутнього вчителя: теорія і практика [Текст] / О. Л. Шевнюк. – К.: Вид-во нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова, 2003. – 232 с.
63. Шелгунов Н.В., Избранные педагогические сочинения. М.: Изд-во Академии педагогических наук РСФСР, 1954. – 404 с
64. Щербань П.М. Національне спрямування навчально - виховного процесу закладів освіти / П.М.Щербань // Рідна школа. – 2000. – №3. – С. 10–13.
65. Яременко Н.В. Дозвіллезнавство: навчальний посібник/Н.В.Яременко. - Фастів:Поліфаст, 2007.-460 с.